

Тартуский государственный университет
Институт экономики Академии наук Эстонской ССР
Сектор права

**ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
ЭСТОНСКОЙ ССР**

Тарту 1968

54С
П781

Тартуский государственный университет
Институт экономики Академии наук Эстонской ССР
Сектор права

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
ЭСТОНСКОЙ ССР

(Материалы республиканской научной конференции
19 - 20 ноября 1968)

Тарту 1968

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРИМЕНЕНИЯ ШВЕДСКОГО ПРАВА
В ПРИБАЛТИКЕ В ХУІ - ХУШ ВВ.

Доктор юридических наук Л. Я. Л е с м е н т

Тартуский гос. университет

При применении шведского права в Прибалтике органы шведской власти наталкивались на чрезвычайный партикуляризм прибалтийского права в древней Ливонии, установившийся в местном земском и городском праве уже издавна. Шведские власти привыкли к более однообразному праву в шведском королевстве, и поэтому при рассмотрении вопроса о действии шведского права в Прибалтике в ХУІ - ХУШ вв. нужно исходить из того, что интересы шведского королевства требовали преодоления партикуляризма местной прибалтийской знати и подчинения ее групповых интересов общим интересам шведского дворянского государства. Уничтожение классового господства дворянства не имелось в виду.

Другая особенность применения шведского права в Прибалтике объясняется различием способа присоединения отдельных частей Прибалтики к Шведской короне. Шведская власть не чувствовала себя так связанной с лифляндским рыцарством, как с Эстляндским, и вела себя более свободно, в Лифляндии, которая была завоевана, тогда как Эстляндия стала частью шведского королевства на основании договоров, заключенных с эстляндским рыцарством, представлявшим, по понятиям того времени, всю страну.¹

¹ R. Liljedahl. Svensk förvaltning i Livland ..., Uppsala, 1935, s. 232, 273, 175 f.

Этим и объясняется особенное положение некоторых городов, например, Таллина (Ревеля), где и после того, как Эстляндия вошла в состав шведского королевства, применялось любекское городское право. В Таллине можно было обжаловать, и фактически обжаловались и разбирались в Любеке в течение двадцати лет после ликвидации орденского и епископского владычества в Ливонии даже апелляции на решения городского суда. Лишь предписанием от 25 августа 1586 года этому был положен конец шведским королем, и впредь апелляции должны были подаваться из Таллина королевскому суду в Стокгольме (kungliga hovet). В то же время в городе Нарве уже в 1585 г. официально² было введено шведское городское право, вытеснив до того действующее в Нарве любекское городское право. Шведское городское право осталось надолго действующим в Нарве, преимущественно в области гражданского права, пока оно не было заменено Советским гражданским законодательством.

Исходя из того, что в тогдашних шведских провинциях, в Лифляндии и Эстляндии, были большие затруднения с официальным шведским языком, то пришлось перевести действующие законы, положения и другие правовые источники на немецкий язык, язык прибалтийской знати и баронов. Начали выходить из печати немецкие переводы, носящие частный характер. Видный шведский юрист и судья, работавший на высших должностях в Риге и Тарту (Дерпте) Иоган Эндер (1660—1732) перевел важнейшие шведские правовые источники на немецкий язык, снабдив свое издание примечаниями и объяснениями, как из шведских законоположений, так и сообразно с особенностями эстляндского и лифляндского права³. Эндер учел вместе с

² Livländische Landesordnungen, nebst dazu gehörigen Placaten und Stadgen.

³ I. Leesment. Den estländska privaträttens utveckling. (Svensk Juristtidning.) Stockholm, 1938, s. 326.

тем, что является особенно важным, комментарии и примечания известного шведского судебного деятеля Петера Абрахамсона, который в 1702 году издал в Стокгольме изменения и дополнения к шведскому законодательству вплоть до начала XVIII века.

В начале XVIII столетия вышло несколько сводных изданий под заглавием "Лифляндские земские положения с туда же относящимися постановлениями". В 1709 году в Риге вышли из печати на немецком языке "Шведское земское право" и "Государства Шведского городское право", хотя к этому времени Прибалтика была уже накануне присоединения к России. Нужно прибавить, что рецепция шведских законов, изданных до 1710 года, в Лифляндии продолжалась, а отчасти даже усилилась после присоединения Прибалтики к России.⁴

⁴ F.G. v. Bunge. Einleitung in die liv-, est- und kurländische Rechtsgeschichte ... Dorpat, 1849, S. 271.

VALLAKOHTU VARASEMAD ARENGUETAPID EESTIS
(kuni 1866. aastani).

Õigusteaduse kand. A. T r a a t .
Eesti NSV TA Ajaloo Instituut.

1. Vallakohus oli valla maa-alal toimiv ja valitavuse printsiibil vähemalt kolmest kohalikust talupojast moodustatud talurahvaasutus.

2. Vallakohtu ülesanded olid algul (18. saj. keskpaigast kuni 1866) kohtulikud, politseilised ja halduslikud, hiljem (1866-1918) ainult kohtulikud ja lõpuks (1919-1940) üksnes hoolduskohtulikud.

3. Vallakohtu esimene arenguperiood (kuni 1866) jaguneb kolme etappi: I - tekkimine üksikute mõisakohtutena eraalgatuse korras (18. saj. keskpaigast kuni 1802/1804); II - seadusandlikult sätitud mõisakohus (1802/1804-1820); III - pärisorjuse kaotamisel mõisakohtust ümberorganiseeritud kogukonnakohus (1820-1866).

4. Kirjandus vallakohtu kohta on äärmiselt napp ja sporaadiline. Sellepärast tugineb käesolev ettekanne peaaegu ainult vastavate õigusnormide ja arhiivimaterjalide analüüsimise tulemustele.

5. Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus leidub 354 vallakohtu fondi ühtekokku 243 758 säilitusühikuga. Rõhuv enamus neist pärineb küll hilisemast ajast (pärast 1866. a.), kuid mõnisada protokoll-, lepingu-, kassa- jne. raamatut võimaldavad siiski vallakohtu tegevust tundma õppida ka aastail 1820-1866.

6. I arenguetapp. Vallakohus hakkas tekkima üksikutes mõisates ellukutsutud mõisakohtu kujul 18. sajandi keskpaigast alates. Esimese mõisakohtu asutas krahv Carl Johann Mellin Lõuna-Harjumaal Tuhalas umbes aastail 1747 - 1757. Tuntud vene feldmarssal Pjotr Andrejevitsš Rumjantsev toimis mõned aastad hiljem (umbes 1750-1760) samal viisil Liivimaa kubermangu Läti osas, oma Burtnieki järve ümbruses asuvates mõisates. Koos asehalduskorraga sisseseatud erikohtud kroonutalupoegadele (raspraavad ehk korrakohtud), samuti publitsistid (A. W. Hupel, H. J. Jannau) kutsusid eramõisate omanikke üles julgemini mõisakohtuid sisse seadma. Vigala, Roosna-Alliku ja Kandle mõisnikud andsid oma mõisakohtutele ühtaegu ka üsna mahuka "koodeksi". Mõisakohtu koosseisu (3-5 kohalikku talupoega) valisid kas osaliselt või täielikult valla talupojad (peremehed) ja kinnitas ametisse mõisnik. Neid kohtuid asutama ajendas mõisnikke soov endale mõisavalitsemist lihtsamaks teha, luua kohtunike näol teatud määral usaldusmehed ja tugipunktid külas ning nende kaudu hoida hõlpsamini talupoegi sõnakulmises. Pealegi kujunes mõisnik ise nüüd edasikaebeinstantiks.

7. II arenguetapp. Varsti leidsid pärisorjapidajad, et seni ainult üksikutes mõisates töötanud mõisakohtu institutsioon osutub otstarbekaks abiorganiks, ja otsustasid selle oma valdades kõikjal ametlikult sisse seada. Eestimaa kubermangus toimus see nn. "Iggaühega" 1802. a., Liivimaa aga 1804. a. talurahvaseadusega. Hoolimata mõisakohtu korralduse ja menetluse mõningast muutmisest ning täpsustamisest (eriti Eestimaal 1804. a.), jäi ta nüüdki põhiolemuselt pärisorjuslikuks.

8. Üsna suured muudatused toimusid üleminekul III-sse arenguetappi. Eestimaal kaotati 1816. a. talurahvaseaduse alusel koos pärisorjusega ka mõisakohus, Liivimaa muudeti ta analoogilise 1819. a. seadusega ümber kogukonnakohtuks. Saaremaal ei olnud mõisakohtuid, nüüd seati sealgi sisse kogukonnakohtud. 1819. a. seadus nõudis juba kogu-

konnakohtu istungite lühikest protokollimist, mida aga ku-
ni 1840. aastate suurte talurahvarahutusteni paljudes val-
dades tegelikult pole tehtud. Kandidaate kogukonnakohtusse
valisid talupojad, nende hulgast valis omakorda ja kinnitas
ametisse vajaliku kontingendi mõisnik. Kogukonnakohtu menet-
lus baseerus suulisuse, mitteavalikkuse, summaarsuse ja ink-
visitsiooni printsiipidel. Jõustumiseks vajasid kõik otsused
mõisniku või tema voliniku kinnitust.

9. Kokkuvõtteks. Viimati käsitletud arenguetapil on
märgata vallakohtu aluste mõningat kindlustumist ja arene-
mist suhtelise iseseisvuse poole. Olgugi mõisniku pideva jä-
relevalve all, sõandasid üksikud kohtumehed ja kohtud jär-
jest rohkem välja astuda mitte ainult kaebealuste kaitseks,
vaid asuda isegi rahva antifeodaalse võitluse esiridadesse.
Mainimisväärne oli olnud juba mõnede mõisakohtumeeste osa
1805. a. rahutustes, samuti 1820. aastail. 1840. aastate ül-
dises võitluses maa eest Liivimaal tugevnes see osa veelgi,
jõudes oma apogeesse pärast pärisorjuse kaotamist sisekuber-
mangudes 1861. a. 1864. a. tuntud suurmärgukirjale, milles
muuhulgas paluti vallakohtu vabastamist mõisniku järeleval-
ve alt, kirjutasid esimestena alla 24 valla kohtumehed Vil-
jandi- ja Tartumaalt. Vallakohtu iseseisvumist kartsid, kog-
gesid ja arvestasid kõige varem Eestimaa mõisnikud, kui nad
pärisorjuse kaotamisel keeldusid kogukonnakohtu institueeri-
mast. Teiseks oli vallakohtul talurahva ühiskondlik-politi-
liste vaadete kujundamisel ja kogemuste omandamisel silma-
paistev osatähtsus. Kolmandaks - vallakohtumeeste või nen-
de kandidaatide aktiivne ja passiivne valimisõigus, kuigi ta
oli seisusesisene ja piiratud, oli siiski poliitilist laadi
õiguste algrakuks külähiskonnas.

1804. a. EESTIMAA TALURAHVASEADUS.

Õigusteaduse kand. I. S i l d m ä e .
Tartu Riiklik Ülikool.

18. sajandi teisel poolel hakkasid Eestimaal ikka teravamalt ilmema vastuolud tootlike jõudude arengutaseme ja kehtivate feodaal-pärisorjuslike tootmissuhete vahel. Kuna tootmissuhted (rendisuhted) rajanesid põhiliselt traditsioonile ja olid seadusandlikult fikseerimata, siis tõusiski päevakorda nende seadusandliku fikseerimise küsimus. Sellest taotlesid kasu feodaalid ning lootsid kergendust talupojad.

Algul asusid reguleerimise teele üksikud mõisnikud, andes välja eraseadusi, sellejärel juba mõisnikkond ja riigivõim. Talurahvaseaduse väljatöötamine kestis pikka aega ning tulise mõttevahetuse olukorras. Kõlavate ilukõnede taga tuleb meil aga näha mõisnike üksikute rühmituste tegelikku suhtumist talurahva olukorra reguleerimisse. Selleks on vaja võrrelda esitatud projekte ja ettepanekuid talupoegade majanduslik-poliitilise olukorraga, et selle alusel anda hinnang.

1804. a. talurahvaseadusega kehtima pandud rendinormide võrdlemine tegeliku olukorraga külas näitab vastuvaidlematult, et sellega taotleti talupoegade rendikoormiste suurendamist. Erinevused mõisnike üksikute rühmade seisukohtade vahel olid tingitud erinevustest mõisates esinevast majanduslikust olukorrast - erinevast feodaalrendi mudelist.

Rendikoormiste kõrval reguleeriti talurahvaseaduses veel rida teisi küsimusi, kusjuures keerukalt põimusid nii progressiivsed kui ka konservatiivsed tendentsid, määrates seaduse vastava hindamise.

Talurahvaseadusega kehtima pandud rendinormide täielikku elluviimist takistas talupoegade ulatuslik klassivõitlus, millel oli suur progressiivne tähtsus. Need uurijad, kes talurahvaseaduse hindamisel on lähtunud baltimõisnikkonna ja riigi keskvõimu esindajate seisukohavõetudest, analüüsimate tegelikku majanduslikku olukorda külas, on seaduse hindamisel sattunud ekslikele seisukohtadele. Samuti on eksiteele sattunud need, kes hindamisel on lähtunud olukordade võrdlemisest enne ja pärast seaduse vastuvõtmist, jättes kõrvale seaduses eneses kehtestatud normid.

ГОРОДСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ЭСТЛЯНДИИ И ЛИФЛЯНДИИ
В XIX СТОЛЕТИИ

Кандидат юридических наук Ю. А. Егоров
Тартуский гос. университет

В управлении городов Эстляндии и Лифляндии в первой половине XIX столетия по-прежнему решающая роль принадлежала магистратам.

Хотя изданная в 1785 г. грамота на права и выгоды городов Российской империи некоторыми своими положениями давала губернаторам возможность оказывать влияние на ход городских дел, практически не всегда было это возможно.

В развитии городов и городского самоуправления по-прежнему сохранились многие пережитки прошлого.

Так, еще с предыдущих столетий сохранились патримониальные округа, вызвавшие юридические осложнения во взаимоотношении городских властей с губернскими органами.

Сложная история городов, наличие всяких привилегий, дарованных городам в течение нескольких столетий, усложняло управление городами.

Хотя в 60-х годах XIX столетия и обсуждался вопрос о преобразовании устройства городского управления, однако он не нашел положительного решения. Только в 1877 году вышел указ сената о применении Городского Положения 1870 г. к городам прибалтийских губерний. В указе 1877 г. указывалось, что замена действующих в городах Прибалтийских губерний местных узаконений о городском общественном управлении и

хозяйств требует ввести в них Городовое Положение 16 июня 1870 г. так, чтобы "...применение этой реформы производилось постепенно, соображаясь с местными обстоятельствами по усмотрению Министра Внутренних Дел."¹ Практически введение Городового Положения 1870 г. "...потребовало более значительного времени, нежели первоначально предполагалось."²

Были дополнены и изменены соответствующие статьи Свода местных узаконений Остзейских губерний ввиду применения к городам Прибалтики Городового Положения 1870 года.³

Городовое Положение от 16 июня 1870 г. было введено в Ряге, Тарту в 1877 г.⁴ В 1878 г. - в Таллине, Хаапсалу⁵. В 1879 г. в Раквере, Пайде, Пальдиски.⁶ В 1880 г. - в Выру.⁷ Итак, городские магистраты, образованные еще в Ливонии, уступили место городским думам.

При применении к городам Прибалтийских губерний городского положения 1870 г. в нем были допущены, якобы ввиду "местных особенностей," существенные принципиальные изъятия⁸.

Местные немецкие бароны и бюргеры по-прежнему пытались всякими "аргументами" сохранить свои привилегии.

Города не принимали участия в общем земском хозяйстве губернии и не несли земских повинностей.

¹ Центральный Государственный Исторический Архив Эстонской ССР, ф. 29, оп. 2, ед. хр. 5499, л. I (В дальнейшем - ЦГИА ЭССР).

² ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. I, ед. хр. 57, л. 3.

³ См.: ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 2, ед. хр. 5499, л. 55-71, II6-II7 и др.

⁴ ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. I, ед. хр. 57, л. 3.

⁵ ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 2, ед. хр. 4912, л. I2-I3.

⁶ ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 2, ед. хр. 4937, л. I3.

⁷ ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. I, ед. хр. 59, л. 3.

⁸ Из архива князя С.В. Шаховского, т. III, СПб., 1910, стр. 254.

Город отправлял земские повинности совершенно самостоятельно. Заведывание делами городского хозяйства и управления принадлежало городской управе. Если закон и разрешал городской думе назначать для заведывания отдельными отраслями хозяйства и управления особых лиц и особые исполнительные комиссии, то они ни в коем случае не могли считаться исполнительными городскими органами, равнозначными с управою, а являлись лишь подчиненными, зависящими от нее. Обязанность таких комиссий от управы, в каком бы то ни было отношении, не была законной.

Некоторые городские думы (Тартуская) не всегда придерживались этих принципов.⁹

Городское управление было построено на чисто буржуазных принципах всеословности и имущественного ценза.¹⁰

Городская управа состояла из городского головы, являвшегося председателем городской управы и одновременно председателем городской думы, и из нескольких членов (2 и более), в соответствии с числом гласных в городской думе.¹¹ Все они должны были удовлетворять условиям ценза, предъявляемого в городскую думу. Городской голова губернского города утверждался в своей должности Министром Внутренних Дел,

⁹ См.: ЦГИА ЭССР, ф. 2623, оп. I, ед. хр. 43, л.232-233.

¹⁰ См.: ЦГИА ЭССР, ф.29, оп. 2, ед. хр.5789, л.265-266; ф. 296, оп. 107, ед. хр. 550, л.4-6 и сл.; ф. 29, оп.2, ед.хр. 5789 л. 70-124, 206-216 и сл.

¹¹ Согласно ст. 90 Городового Положения от 11 июня 1892 г. Таллинская городская управа из 2 членов находилась под председательством городского головы. Число членов управы можно было увеличить по постановлению городской думы: в губернских городах - до трех; в городах с населением свыше 100 000 - до четырех. Согласно этому Таллинская дума 30 декабря 1893 г. решила избрать третьего члена. На основании ст.90 Городового Положения 1892 г. Таллинская городская управа обратилась с просьбой к Министру Внутренних Дел разрешить увеличить число членов Таллинской городской управы. Министр Внутренних Дел разрешил Таллину ввести в состав Таллинской городской управы с 1893 года четвертого члена управы. В дальнейшем число членов Таллинской городской управы было увеличено с четырех до пяти См.: Таллинский городской архив, ф. 195, оп.2, ед. хр. 1409, л.8.

а других городов — губернаторами.

Городовое положение 1892 г. резко сузило круг избирателей. Компетенция органов управления была еще более ограничена, контроль правительственных органов за их деятельностью усилен.

Губернаторам и Министру Внутренних Дел было предоставлено право в течение двухнедельного срока приостанавливать любые постановления городских дум не только в случае их незаконности, но и просто по мотивам "нецелесообразности".

Городской голова должен был, следуя ст. 65 городского положения от 11 июня 1892 г., спросить разрешение на проведение собрания гласных думы у губернатора, оповестив его предварительно о повестке дня, на что губернатор обычно отвечал "...с моей стороны препятствий не встречается".¹²

Городская дума стала представлять еще более узкий круг верхушки городского населения и превратилась в верный оплот царского самодержавия.

Благодаря покровительству царских чиновников и выгодно составленному избирательному закону местным немецким баронам и купцам неоднократно удавалось провести в состав городских дум своих людей. В городских думах были в основном представители буржуазии, которые не считались с интересами широких слоев населения, а лишь стремились в качестве полновластных хозяев города употребить городские богатства в целях собственного обогащения.

В своей деятельности городские управления Эстляндии и Лифляндии подчинялись губернаторам до марта 1917 г.

¹² См.: ЦИА ЭССР, ф. 198, оп. 2, ед. хр. 245, л. III и сл.

EESTI KODANLUS PARLAMENTARISMI KRIISIS
AASTAIL 1929 - 1934.

Van.-õpet. A. K i r i s . Tartu Riiklik Ülikool.

1. Kapitalismi üldkriisi esimesel etapil iseloomustab imperialistlikke riike kodanliku demokraatia sügav kriis. Kodanlus, püüdes kindlustada oma valitsemist, hakkas lahti ütleva parlamentarismipõhimõtetest ja üha rohkem allutama rahvaesindust täidesaatvale võimule valitsusega eesotsas. Kodanlikku demokraatiat asendati järjest enam monopolistliku kapitali poliitilise diktatuuri avalike vormidega,¹ eelkõige fašistliku diktatuuriga. Sõltuvalt konkreetsetest ajaloolistest tingimustest ja riigiaparaadi fašiseerimisprotsessi sügavusest toimus see kas vormiliselt kehtivate põhiseaduste raamides, nende põhiseaduste osalise muutmise teel või siis eelneva konstitutsioonilise korra täieliku purustamisega fašistliku riigipöörde tulemusel.

2. Kodanlikus Eestis oli 1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul parlamentarismi kriisi väliseks avalduseks nn. "põhiseaduse kriis". Süveneva reaktsiooni protsessis ei rahuldanud kodanlust 1920. a. vastuvõetud ja parlamentaristlikele põhimõtetele rajanev põhiseadus. See ei näinud ette ainuisikulise riigipea instituuti ja kehtestas rahvaesinduse (Riigikogu) ulatusliku kontrolli valitsuse tegevuse üle, mistõttu ta ei saanud olla täidesaatva võimu tugevdamise ning fašistlikele riikidele omase juhiinstituudi loomise juriidiliseks aluseks ning seega oli riigiaparaadi fašiseerimise oluliseks takistuseks. 1920. a. põhiseaduse puudustena too-

¹ Vt. Ю.И. Авдеев, В.Н. Струнников. Буржуазное государство в период 1918-1939 гг. М., 1962, стр. 3-10, 103-108; Парламенты, Изд. "Прогресс" 1967, стр. 20.

digi esile eeskätt sellega fikseeritud valitsusvõimu nõrkust.² Väideti, et selle põhiseaduse vastuvõtmisel olid määravateks sotsialistliku töölispartei ja tööerakonna seisukohad, kes olid Asutavas Kogus ülekaalus.³ Põhiseaduse muutmise taotluste peamiseks põhjenduseks sai riigipea institutsiooni loomise vajadus, kusjuures tegelikult sellega taheti suurendada valitsuse mõju Riigikogu kompetentsi vähendamise arvel ja seada riigi etteotsa ulatuslike volitustega ainuisikuline juht.

3. 1920. a. põhiseaduse muutmise initsiaatoriks sai mitmekordne riigivanem ja hilisem kodanliku Eesti president K. Päts, kes juba alates 1920. aastate algusest tegi korduvalt katseid luua Eestis presidendi instituut.⁴ Septembris 1926 esitas K. Pätsi juhitud põllumeestekogude parlamendirühm Riigikogule põhiseaduse eelnõu, mis aga ei leidnud Riigikogus küllaldast toetust ega saanud seetõttu käiku.

4. 1929. a. esitas põllumeestekogude riigikogurühm uue eelnõu seni kehtinud põhiseaduse muutmiseks.⁵ Selles nähti ette Riigikogu koosseisu vähendamine sajalt liikmelt viiekümnele liikmele ja tema volituste pikendamine kolmelt aastalt neljale aastale. Peamise erinevusena, võrreldes 1920. a. põhiseadusega, kavandati põllumeestekogude eelnõus presidendi instituudi kehtestamine. Eelnõu kohaselt valiti president, kes oli "rahva esindajaks", analoogiliselt Riigikoguga 1) rahva poolt üldise, ühetaolise, otsese valimise teel salajasel hääletamisel viieks aastaks; 2) president oli tagandamatu ja praktiliselt vastutamatu: ta vastutas vaid riigiäraandmise

² Vt. "Võitlus", 1. V 1931, nr. 1.

³ Vt. V. Nõges. Ettepanekuid Eesti Vabariigi 1920. a. põhiseaduse muutmiseks. Tartu, 1932, lk. 11-12.

⁴ Vt. Fr. Toomus. Konstantin Päts ja riigireformi aastad. Tartu-Tallinn, 1938, lk. 82; Ed. Laaman. Konstantin Päts, poliitika- ja riigimees. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1940, lk. 196.

⁵ Eelnõu on avaldatud vaid mitteametlikes väljaannetes. Vt. näit. V. Nõges. Op. cit., lk. 155-160.

eest, kusjuures teda sai vastutusele võtta Riigikogu vastava otsuse alusel ja asja arutati presidendi enda poole ametisse kinnitavatatest riigikohtunikest koosnevas Riigikohtus; 3) president sai ulatuslikud õigused Riigikogu tegevuse mõjutamise osas: ta võis selle ennetähtaegselt laiali saata, põhjendades seda sammu "riiklike kaalutlustega", või valitsusele umbusalduse avaldamise korral võis kohustada Riigikogu kokku tulema erakorraliseks istungjärguks; 4) presidendil oli absoluutse veto õigus kõikide Riigikogu seaduste suhtes, kusjuures selle rakendamiseks piisas viitamistest "riiklikele kaalutlustele". Vetoõigust ei olnud presidendil vaid juhul, kui Riigikogu eelmisele koosseisule tagastatud seaduse võttis vastu Riigikogu uus koosseis; 5) president kutsus ainuisikuliselt ametisse ja vabastas sellest valitsuse (sealhulgas ka peaministri, kes sai presidendi kohustetäitjaks viimase ametikoha ennetähtaegsel vabanemisel) ning "erilistel juhtudel" juhatas selle istungeid; 6) president "kinnitas" ametisse kohtunikud ja riigikohtunikud, kuulutas välja kaitseseisukorra, sõja või mobilisatsiooni väljakuulutamise korral määras ametisse kaitsevägede ülemjuhataja; 7) presidendil oli seadusandliku initsiatiivi õigus, kuid puudus dekreeðiõigus. Eelnõu kohaselt võis president anda määrusi ja korraldusi ning kaitsevägedesse puutuvaid seadlusi ja määrusi, kuid need pidid olema seadusjärgsed aktid. Presidendi aktidele andsid kassallkirja peaminister või minister, kes nende eest ka vastutasid.

Seega kavandas põllumeestekogude eelnõu küllaltki avarate võimupiiridega ja rahvaesindusest sõltumatu presidendi instituudi. President sai kõrgemate riigilorganite struktuuris juhtiva koha, sest valitsusaparaat, kohus ja sõjavägi allutati temale, tal oli absoluutse veto õigus ja piiramatu õigus Riigikogu laiali saata. Samal ajal aga, omistamata presidendile seadusandlike funktsioone, eeldas see põhi-seaduse paranduse projekt presidendi instituudi eksisteerimist koos Riigikoguga, mitte aga ilma selleta.

5. 1930. a. esitas põhiseaduse muutmise eelnõu ka rahvaerakonna riigikogurühm.⁶ Välja arvatud vaid mõned üksikud ebaolulised küsimused (Riigikogu liikmete arvuks on võetud 60; presidendi, peaministri ja ministrite vastutusele võtmise küsimuse otsustamiseks Riigikogus nõutakse 3/5 häälteenamust), on selle eelnõu erinevused põllumeestekogude omaga võrreldes vaid formulatsioonilist laadi.

Kodanlike parteide omavahelise poliitilise purelemise tõttu ei antud neile eelnõudele käiku, piirduti vaid läbirääkimistega riigivanema juures.⁷ Nende tähtsus seisneb aga selles, et nad, eriti aga põllumeestekogude eelnõu, said aluseks kõikidele hilisematele põhiseaduse muutmise projektidele.

6. Alates 1931. aastast alustasid aktiivset poliitilist tegevust reaktioonilised "Vabadussõjalaste Liidud", tekkis nn. vapside liikumine. Selle avalikult fašismimeelse ja teiste riikide fašistlikele liikumistele analoogilise organisatsiooni juhid nägid kujunenud majanduslikus ja poliitilises kriisis ning rahvahulkade rahulolematuses valitsevate kodanlike parteide poliitikaga soodsat võimalust fašistliku diktatuuri kehtestamiseks. Kujunenud poliitilises olukorras pidasid vapsid võimalikuks kehtestada fašistlik diktatuur kõikvõimsa juhiinstituudi loomisega riigis ja sellele kohale oma partei esindaja seadmisega. See kava tingis vapside aktiivse tegevuse kehtiva põhiseaduse muutmiseks. 22. märtsil 1931 toimunud vapside II kongress formuleeris põhiseaduse muutmise üldpõhimõtted. Nende alusel koostati märgukiri valitsusele, milles esitati põhiseaduse muutmiseks järgmised nõuded: 1) luua laialdaste volitustega presidendi instituut - president valitakse rahva poolt, tal on suspensiiivse veto õigus Riigikogu otsuste suhtes ja ta võib Riigikogu enne tähtaega laiali saata; 2) Riigikogu valimistel proportsionaalne valimissüsteem asendada majori-

⁶ vt. V. Nõges. Op. cit., lk. 161-165.

⁷ Riigikogu IV koosseis. Täielikud protokollid. IX istungjärk /Tallinn/, 1932, 233. koosolek, lk. 3877.

taarsega ja Riigikogu liikmete arv vähendada sajalt viiekümnele.⁸

Kuigi vapside abinõusid põhiseaduse muutmiseks saatis demagoogiline propaganda nende võitlusest kogu rahva huvi- de eest, nõuti nimetatud märgukirjas, et "vabadussõjast osa- võtnud kodanikele tuleb võimaldada eesõigustatuina nautida põhiseadusega kõigile kodanikele kindlustatud õigusi." Sa- mas rõhutati ka, et juhul kui valitsus ei suhtu vapside et- tepanekuisse põhiseaduse muutmiseks heakskiitvalt, kasuta- vad nad oma seisukohtade elluviimiseks "muid seaduslikke va- hendeid," mille all mõeldi rahvaalgatuse korras rahvahääle- tuse kasutamise võimalust.

7. Esimese sammuna rahvahääletuse ettevalmistamise suu- nas alustasid vapsid kampaaniat rahvahääletuse korra liht- sustamiseks. 1926. a. vastava seaduse alusel pidi rahvahää- letusele pandud põhiseaduse muutmise eelnõu vastuvõtmiseks antama tema poolt e n a m u s v a l i m i s õ i g u s - l i k e k o d a n i k e h ä ä l t e s t . Vapsid nõudsid, et eel- nõu vastuvõtmiseks rahvahääletusel peab piisama sellest o s a v õ t j a t e e n a m u s e p o o l t h ä ä l e - t a m i s e s t .⁹ Kuna ka põllumeestekogud olid huvitatud rahvahääletuse korra lihtsustamisest (kavatsedes anda rahva- hääletusele oma põhiseaduse muutmise eelnõu) ja olid juba 1930. a. novembris esitanud Riigikogule analoogilise projek- ti,¹⁰ teostaski Riigikogu 12. juunil 1931 seadusandluses vas- tava muudatuse, täiendades rahvahääletuse kvoorumi alandamise ettepanekut omalt poolt veel rahvahääletusest osavõtmise ko- hustuslikkusega.¹¹ Rahvahääletuse korra selline muudatus pi-

⁸ Vt. "Võitlus", 1. V 1931, nr. 1.

⁹ Riigi Teataja Lisa /edaspidi - RT Lisa/, 1931, nr. 37, lk. 1061.

¹⁰ Riigikogu IV koosseis. Täielikud protokollid. VII is- tungjärgk, /Tallinn/, 1931. Lisad, nr. 371 ja 372, lk. 553-557.

¹¹ Riigi Teataja /edaspidi - RT/, 1931, nr. 50, art. 380.

di kindlustama rahvahääletusele pandud põhiseaduse eelnõu paratamatu vastuvõtmise.

Riigikogu selles sammus peegeldub vanade kodanlike parteide pühid mitte sattuda vapsidega konflikti ning nende eesmärkide ühtelangemine vapside omadega. Väärrib tähelepanu, et vapsid nimetasid rahvahääletuse korra muutmist "oma esimeseks võiduks".

8. Vapside ja elulisemate vanade kodanlike parteide poliitiliste huvide ühtelangemus ilmneb ka sellest, et 1931.a. suvel ja sügisel asus vapside põhiseaduse muutmise kava suhtes otseselt eitavale seisukohale ainult sotsialistide rüürikogurühm. Tööerakonnarühm asus äraotavale seisukohale, kuna ühendatud rahvaerakondade ja saksa-rootsi riigikogurühmad suhtusid sellesse pooldavalt. Kõige mõjuvõimsam erakond - põllumeestekogud - aga teatas vapsidele, et ta toetab vapside seisukohti ja kiidab need heaks, kusjuures peab põhiseaduse muutmise küsimust äärmiselt kiireloomuliseks. Selle kõrval aga rõhutasid põllumeestekogud, et põhiseaduse muutmise algatajaks jäävad nemad. ¹²

Seega oli rõhuv anamus kodanlikest vanadest erakondadest põhiseaduse muutmise poolt, pidades sealjuures täiesti vastuvõetavaiks ka vapside põhimõtteid. Samal ajal ei tahtnud nad aga lihtsalt ühineda vapside ettepanekutega ega suutnud vastu võtta ka oma projekte. Sellise olukorra põhjuseks oli, et 1) vanad kodanlikud erakonnad nägid fašistlikus vapside parteis konkruenti, kellega oleks pidanud hakata võimu jagama; seetõttu püüdsid nad viimase mõju vähendada ja allutada ta oma eesmärkide teenimisele, ¹³ 2) traditsiooniliste kodanlike parteide eneste vahel oli pidev võitlus jahtiva positsiooni eest. ¹⁴

¹² vt. "Võitlus", 1. VIII 1931, nr. 2 ja 11. I 1932, nr. 1 (3).

¹³ See olukord oli analoogiline olukorrale Saksamaal enne 1933. aastat (vt. A. A. Галкин. Германский фашизм. М., 1967, стр. 34).

¹⁴ Kodanluse erinevate rühmituste omavahelisest poliitilisest jõudude ümbergrupeerumisest selles võitluses olid

Nendest asjaoludest tulenevalt ei suutnud Riigikogu kaua aega jõuda põhiseaduse muutmisel praktiliste sammudeni, kuigi põllumeestekogud ja rahvaerakond võtsid põhiseaduse muutmise küsimused uuesti päevakorda juba 1931.a. kevadel kohe pärast rahvahääletuse korra muutmist. Riigikogurühmade omavahelises purelemises, oma kitsaste rühmade eelistamises kodanluse klassihuvidele peegeldusid eesti kodanluse laostumine, tema poliitilise perspektiivi puudumine ja võimetus säilitada ühiskonnas oma juhtiv seisund seniste poliitiliste vormide juures, mitte aga kehtinud põhiseaduse puudused.

9. Julgustatuna Riigikogu saamatusest konkretiseerisid vapsid järjest oma nõudmisi uue põhiseaduse suhtes. 26. jaanuaril 1932 otsustas vapside keskliidu koosolek, et vapsid peavad esinema oma põhiseaduse muutmise eelnõuga, mis tuleb koostada vapside II kongressi otsuste vaimus. Samas otsustati, et uue põhiseaduse kohaselt tuleb riigivanema nimetusega president valida viieks aastaks, ta peab olema kohtulikult vastutamatu ning tal peab olema õigus ametisse kutsuda ja sellest vabastada valitsust.¹⁵

Uus tegutsemiskava määras ära ka vapside uue suhtumise teiste kodanlike rühmituste põhiseaduse projektidesse. Põhjendatult kartes, et mõne teise partei eelnõu vastuvõtmine võiks raskendada nende võimule pääsemist, astusid vapsid nüüdsest peale aktiivselt välja iga teise partei katse

tingitud muutused erakondade riigikogurühmade aastatel 1931-1932: 1) 28. oktoobril 1931.a. rahvaerakonna riigikogurühm ja kristliku rahvaerakonna riigikogurühm ühinesid ühendatud rahvaerakondade riigikogurühmaks; 2) 26. jaanuaril 1932 põllumeestekogude riigikogurühm ühines põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate koondise riigikogurühmaga. Uus rühm lagunes aga juba 18. mail 1933; 3) 29. jaanuaril 1932 ühines ühendatud rahvaerakondade riigikogurühm tööerakonna riigikogurühmaga rahvusliku keskerakonna riigikogurühmaks; 4) 5. veebruaril 1932 ühines viimasega majajamike, kaupmeeste, töösturite ja teiste eraomandust pooldajate riigikogurühm.

¹⁵ Vt. "Võitlus", 29. I 1932, nr. 2 (9).

vastu põhiseadust muuta. Kui 24. märtsil 1932 võttis Riigikogu lõpuks esitiseks vastu rahvahääletusele esitamiseks põllumeestekogude ja rahvaerakonna kooskõlastatud eelnõu,¹⁶ alustasid vapsid sellele aktiivset vastupropagandat, ülistades samaaegselt oma seisukohti põhiseaduse muutmise suhtes. Riigikogu eelnõu peamise puudusena kriipsutasid nad alla presidendi instituudi nõrkust. Nad nõudsid, et üheaegselt presidendi varustamisega ulatuslikuma kompetentsiga tuleb maksimaalselt vähendada Riigikogu osatähtsust ja likvideerida erakondade tegevus.¹⁷ Sel teel püüdsid nad saavutada tulevasele presidendile seisundit, mis oleks sarnane fašistliku riigi "juhi" seisundiga.

Vaatamata erakondade esindajate korduvatele katsetele jõuda vapsidega kokkuleppele, ei muutnud viimased oma seisukohta, lootes, et Riigikogu eelnõu läbikukkumise järel rahvahääletusel tekib soodne võimalus nende oma eelnõu läbiviimiseks.¹⁸

10. Riigikogus väljatõotatud eelnõu tegi, võrreldes põllumeestekogude 1929. a. eelnõuga, mõningaid muudatusi presidendi instituudi osas: 1) andis presidendile võimaluse katkestada Riigikogu istungjärku üks kord kuni kaheks nädalaks; 2) kehtestas absoluutse asemel suspensiivse veto õiguse; 3) "edasilükkamatu riikliku vajaduse korral" nägi ette presidendile dekreeidi andmise õiguse, mis oli piiratud vaid Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise ning presidendi valimise seaduste, Riigikogu kodukorra ja riigieelarve suhtes; 4) kehtestas presidendile vastutuse ka "süütegude eest kõrgema riigivõimu vastu." Riigikogu liikmete arv suurendati 80-ni Riigikogu vähemusrühmade survele.

¹⁶ Eelnõu teksti vt. Riigikogu IV koosseis. Täielikud protokollid. IX istungjärk. /Tallinn/, 1932. Lisad nr. 465, lk. 763-766.

¹⁷ Vt. "Võitlus", 6. VIII 1932, nr. 17.

¹⁸ Vt. "Võitlus" eriväljaanne 16. VII 1932.

Põhiseaduse muutmise eelnõu kasuks tehtavasse propagandasse, mis pealegi oli küllaltki loid erakondade omavahelise poliitilise konkurentsi tõttu, suhtus rahvas umbusklikult, arvates põhjendatult, et põhiseaduse muutmine ei muuda kodanluse poliitikat rahvale meelepärasemaks. Oma osa selle eelnõu vastaste meeolelude õhutamisel etendas kahtlemata vapside energiline vastupropaganda ja äsjakehtestatud hääletamiskohustus. 13.-15. augustil 1932 toimunud rahvahääletusel kukkus see eelnõu läbi.¹⁹

11. Valitsevate kodanlike rühmituste põhiseaduse muutmise katse ebaõnnestumine hoogustas vapside abinõusid põhiseaduse muutmiseks. 4. septembril 1932 Tallinnas toimunud vapside organisatsioonide (liitude) esimeeste nõupidamisel kohustati keskjuhatust koostama vapside oma põhiseaduse muutmise eelnõu.²⁰ Et see oli selleks ajaks põhijoontes juba valmis, esitas Vabadussõjalaste Keskliit selle peagi Riigikogu juhatusele.²¹

Oma eelnõu esitamisega kaasnes vapside poliitilise tegevuse täielik vastandamine teiste kodanlike rühmituste poliitikale. Kui seni vapsid olid vaid tagasi lükanud valitsevate erakondade üleskutsed koostööle, siis 27. novembril 1932 toimunud vapside IV kongress deklareeris, et kuulumine teistesse parteidesse on kokkusobimatu vapside liitudesse kuulumisega.²²

¹⁹ Hääletamisest võttis osa 692 364 inimest. Kehtetuks tunnistati 6 520 sedelit, erapooletuiks (sedelita ümbrikud) - 6 650. Poolt hääletas 333 979 ja vastu 345 215 hääletamisest osavõtnut (RT Lisa, 6. sept. 1932, nr. 70, lk. 1981).

²⁰ Vt. "Võitlus", 10. IX 1932, nr. 22.

²¹ Vormiliselt olid eelnõu esitajateks vapside juhtkonda kuuluvad kodanikud A. Seiman, L. Tõnson, Th. Rõuk ja A. Sirk. Selle tekst on avaldatud RT Lisas, 9. dets. 1932, nr. 97, lk. 2721-2724 ja 11. juulil 1933, nr. 52, lk. 1365-1368.

²² Vt. "Võitlus", 3. XII 1932, nr. 34.

See sama kõrvuti vapside organisatsiooni juhtimise tsentraliseerimisega pidi tagama vapside liikumise organisatsioonilise, poliitilise ja ideelise ühtsuse võitluses oma põhiseaduse eelnõu elluviimise eest. Ühtlasi näitas see kongress, et vapsid on kodanlike valitsevate parteide poliitilise karsi kriitikalt üle läinud praktilistele sammudele kodanliku Eesti poliitilise režiimi muutmisel. Nende sammude iseloom aga tõendas, et kavandatavas "uues korras" ei ole vapsid ette näinud tegevuse võimalust ühelegi teisele kodanlikule parteile peale oma partei. Sisetõttu muutus 1932. a. sügisel vapside ja valitsevate kodanlike parteide vahel põhiseaduse muutmise eesõiguse eest peetava võitluse iseloom: kui seni oli see olnud vaid võitlus poliitilise prestiiži pärast, milles võimukõrvaldused olid alles kaugema perspektiiviga, siis nüüd sai see otseselt võimu pärast peetava võitluse üheks tähtsaks etapiks.

12. Sellises olukorras oli loomulik, et Riigikogu juhatus, kes esindas vanade kodanlike parteide huve, ei kiirustanud vapside põhiseaduse muutmise eelnõule käigu andmisega. Selle kiirendamiseks ja oma eelnõule suurema poliitilise kaalu andmiseks esitas vapside organisatsioonide keskjuhatuse 31. detsembril 1932 Riigikogule taotluse esitada see rahvahäälletusele rahvaalgatuse korras.²³ Vapsid ei kõhelnud seda seisu antumast, kuigi see tähendas, et rahvahäälletusele määramiseks tuleb eelnõu toetuseks koguda 25 000 allkirja. Tegelikult kinnitas vapside arvamuse õigsust. 28. veebruariks 1933, mis oli Riigikogu juhatuse otsusega määratud allkirjade andmise viimaseks päevaks, oli see arv kahekordselt ületatud.²⁴

13. Vastukaaluks vapside eelnõule töötas Riigikogu 1933. a. alguses välja oma teise eelnõu põhiseaduse muutmise

²³ Vt. "Võitlus", 7. I 1933, nr. 1.

²⁴ Vt. "Võitlus", 4. III 1933, nr. 9.

seks, mis võeti Riigikogus vastu 14. veebruaril. 28. veebruaril (s. o. samal päeval, mis oli vapside eelnõule allkirjade kogumise viimaseks tähtajaks) määras Riigikogu juhatus selle rahvahääletusele 10. - 12. juunini 1933.²⁵ Võrreldes 1932. a. rahvahääletusel olnud Riigikogu eelnõuga tehti uues eelnõus vaid mõned väiksemad muudatused presidendi õigusliku seisundi kitsendamise suunas, lootuses sel teel võita rahva poolehoidu. Nii kitsendati presidendi dekreedidõigust veel Riigikogu liikmete tasuseaduse ning seaduste suhtes, mis käsitlevad presidendi, peaministri ja ministrite kohtulikule vastutusele võtmise ja asja arutamise korda, ning samuti eriseaduse suhtes, mis määrab riiklike kulutuste tegemise juhuks, kui eelarveaasta alguseks riigieelarve puudub. Eelnõu loobus ka presidendi, peaministri ja ministrite kohtuliku vastutuse piiramisest ning määras Riigikogu koosseisuks 100 liiget.²⁶

Oma eelnõu vastuvõtmist püüdis Riigikogu juhtkond kindlustada järjekordse muudatusega rahvahääletust reguleerivas seadusandluses. 21. veebruaril 1933 vastuvõetud "Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise seaduse muutmise seaduse" kohaselt loeti rahvahääletusele pandud põhiseaduse muutmise eelnõu vastuvõetuks juhul, kui selle poolt on hääletanud enam kui 30% kõigi hääleõiguslike kodanike arvust.²⁷ Kuid ka see rahvahääletuse lihtsustus ei aidanud. 10. - 12. juunini 1933 toimunud rahvahääletusel kukkus ka teine Riigikogu eelnõu läbi, kusjuures tema vastu antud hääletuste arv ületas poolthääle arvu enam kui kahekordselt.²⁸

²⁵ RT Lisa, 28. II 1933, nr. 15, lk. 369.

²⁶ Eelnõu avaldati RT Lisas 3. märtsil 1933, nr. 16, lk. 392-396.

²⁷ RT 1933, 19, 133.

²⁸ 749 453-st hääleõiguslikust kodanikust võttis hääletamisest osa 498 139. Kehtetuks tunnistati 494 716 sedelit, millest eelnõu poolt oli antud 161 598 ja vastu 333 118 (vt. RT Lisa, 4. juulil 1933, nr. 50, lk. 1317).

Rahvahääletuse sellise tulemuse põhjustas rahvahulkade te-
ravalt eitav suhtumine valitsevate kodanlike parteide po-
litikasse, mis süvendas vapside energiline propaganda.
Samal ajal, olles võimetud lisama oma eelnõule positiivset
majanduslikku ja poliitilist programmi ja jätkates omavahe-
list poliitilist purelemist, ei saanud Riigikogus esindatud
parteid osutada vapside propagandale mõjuvat vastupanu. Põl-
lumeestekogude liider K. Päts keeldus näiteks üldse selle
eelnõu toetuseks esinemast, avaldades sellega kaudset toe-
tust vapside eelnõule.

14. Ülejäärgmisel päeval pärast rahvahääletuse tulemuste
avaldamist (s. o. 6. juulil 1933) avaldas Riigikogu juhatus
teadaande, mille kohaselt vapside eelnõu tuli rahvahääletu-
sele 14., 15. ja 16. oktoobril 1933.²⁹ Riigikogu kahe eelnõu
läbikukkumine rahvahääletusel tähendas põhiseaduse muutmise
initsiatiivi lõplikku üleminekut vapside kätte. Niisuguses
olukorras hakkasid mõned vanad poliitilised parteid, eelkõi-
ge aga põllumeestekogud, uuesti otsima koostööd vapsidega.
See on ka mõistetav, sest vapside põhiseaduse sisu oli täie-
likult vastuvõetav ka vanade kodanlike parteide liidritele.
Sealjuures lootis osa kodanluse juhtivaid tegelasi eesotsas
K. Pätsi ja J. Laidoneriga jõuda vapsidega isiklikule kokku-
lepele, et säilitada poliitilise tegevuse väljavaateid vap-
side põhiseaduse vastuvõtmise ja nende võimuletuleku korral.
Kodanluse äärmiste parempoolsete ringkondade huvide ühtimine
vapside huvidega ning K. Pätsi ja J. Laidoneri isiklikud ees-
märgid olidki põhjuseks, miks põllumeestekogud jätsid algu-
sest peale oma liikmetele ametlikult vabaduse talitada vapsi-
de eelnõu hääletamisel oma äranägemise järgi,³⁰ avaldades sel-
lega vapside eelnõule kaudset toetust. Kuid septembri lõpul,
esinedes Tartu põllumeeste täiskogu koosolekul, kutsus Päts

²⁹ RT Lisa, 6. juulil 1933, nr. 51, lk. 1333.

³⁰ Vt. "Kaja", 29. 08. 1933, nr. 201; 9. 09. 1933, nr.
211; 22. 09. 1933, nr. 222 jt.

juba otseselt üles toetama vapside eelnõu.³¹ Oktoobri algul teatas J. Laidoner demonstratiivselt ajakirjanduses, et ta hääletab vapside eelnõu poolt.³²

15. Viimase katse vapside põhiseaduse muutmist takistada tegi Riigikogu sotsialistliku tööliste partei algatusel. Sotside riigikogurühm esitas 2. oktoobril 1933 Riigikogule eelnõu rahvahääletuse korra muutmiseks, mis 4. oktoobril, s. o. 10 päeva enne rahvahääletust vastu võeti. Selle kohaselt, "põhiseaduse muutmise eelnõu, mis pannakse rahvahääletusele, loetakse rahva poolt vastuvõetuks, kui eelnõu poolt on hääletanud vähemalt viiskümmend protsenti kõigist hääleõiguslike kodanike arvust".³³ Seaduse muutmise initsiaatorid ei eitanud, et põhiseaduse eelnõu vastuvõtmise raskendamise eesmärgiks on takistada vapside eelnõu vastuvõtmist.³⁴ Kuigi põllumeestekogude esindajad tegid katset selle seaduse väljakuulutamist seisma panna,³⁵ ei andnud see tulemusi ja vapside eelnõu hääletamine pidi toimuma juriidiliselt küllaltki ebasoodsates tingimustes, võrreldes Riigikogu eelnõude varem toimunud hääletamisega. Sellele vaatamata võeti vapside eelnõu 14. - 16. oktoobril 1933 ülekaalukalt vastu.³⁶ Uus põhiseadus hakkas kehtima 24. jaanuaril 1934.³⁷

³¹ Vt. "Kaja", 24. 09. 1933, nr. 224.

³² "Kaja", 7. 10. 1933, nr. 235.

³³ RT 1933, 81, 593.

³⁴ Vt. Riigikogu V koosseis. Täielikud protokollid ja stenograafilised aruanded. III ja IV istungjärg 1933-1934. /Tallinn, 1934/, 69. koosolek, lk. 854-855.

³⁵ Samas, 72. koosolek, lk. 903.

³⁶ Hääleõiguslikke kodanikke oli 739 416, hääletamisest võttis osa 576 317 kodanikku. Eelnõu poolt anti 416 878 ja vastu 156 894 häält, erapooletuid oli 1076. Kehtetuks tunnistati 1469 sedelit (RT 1933, 86, 627).

³⁷ Põhiseaduse muutmise seaduse tekst vt. RT 1933, 86, 628.

Muudetud põhiseaduse kohaselt seati 50-liikmeline Riigikogu täielikku sõltuvusse "riigivanema" nimetusega riigipeast, kellele valitsuse kaudu allutati täielikult ka kogu valitsemisapparaat. Olles piiramatute seadusandlike funktsioonidega, sai riigivanem-president kogu täidesaatva ja seadusandliku võimu täius.³⁸ Riigivanemale sellise ulatusliku õigusliku seisundi andmisega konstrueerisid sestki fašistid - vapsid - oma põhiseaduses fašistlike riikide eeskujul "juhi" instituudi, keda nad propageerisid, taotlestes riigile "kõva käega peremeest".

16. 1933. a. oktoobrikuu rahvahääletus tõi parlamentaristlike illusioonide lõppu ja fašistlike jõudude suurt võitu Eestis, kusjuures see võit oli saavutatud konstitutsioonilisel teel, olles kujukaks tõendiks selle kohta, et "fašismi areng ja fašistlik diktatuur ise omandavad eri riikides e r i n e v a i d v o r m e", sõltuvalt ajaloolistest, sotsiaalsetest ja majanduslikest tingimustest, rahvuslikest iseärasustest ja antud riigi rahvusvahelisest olukorrast".³⁹

Vapside selline edu sai võimalikuks seetõttu, et nad oskasid oma huvides demagoogiliselt ära kasutada majandusliku kriisiga kaasnenud rahvahulkade viletsust, valitsevate parteide poliitilist laostumist, mandaatpoliitika perspektiivtust ja Riigikogu saamatust. Seega, nagu mujalgi, kus fašistlik liikumine saavutas edu, nii ka Eestis "fašismil õnnestub kaasa tõmmata seetõttu, et ta demagoogiliselt apelleerib nende eriti lahendust nõudvate vajaduste ja nõuete poole".⁴⁰ Vapside edu kergendas asjaolu, et Eestimaa Kommunistlik Partei tegutses raskendatud põrandaaluse töö tingimustes, samal ajal aga asusid sotsialistide liidrid kommunistidega fašismivas-

³⁸ Riigivanema õiguslikust seisundist vt. lähemalt A. Kiris. Riigipea instituut kodanliku Eesti riigiorganite süsteemis 1934-1937.-õigusteaduskonna aspirantide töid II. Tartu, 1968, lk. 3-49.

³⁹ Георгий Димитров. Избранные произведения в двух томах, том I (1906-1937 гг.). София, 1967, стр. 607.

⁴⁰ Samas, lk. 609.

tase ühisrindede loomise asemel koostööle vanade kodanlike parteide äärmiselt parempoolsete ringkondadega,⁴¹ kes omakorda otsisid kokkulepet vapsidega.

Vapside võitu kergendas kahtlemata ka asjaolu, et autoritaarse režiimi kehtestamist taotlesid vapside kõrval ka mõjukamate vanade kodanlike parteide liidrid. Alates 12. märtsist 1934 kasutati vapside põhiseaduse reaktsoonilisi sätteid tolleaegne "peaminister riigivanema ülesannetes" K. Päts oma autoritaarse režiimi loomiseks ja kindlustamiseks.

⁴¹ Lähemalt EKP tegevusest vaadeldaval perioodil vt. O. Kuuli. Ühise võitluslipu alla. Tallinn, 1961, lk. 162-186.

ЭСТОНСКАЯ БУРЖУАЗИЯ В КРИЗИСЕ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА
В 1929 - 1934 ГГ.

Старший преподаватель А. Ю. К и р и с
Тартуский гос. университет

1. На первом этапе общего кризиса капитализма империалистическое государство характеризуется глубоким кризисом буржуазной демократии, которая все более заменяется открытыми формами политической диктатуры монополистического капитала и прежде всего фашистской диктатурой.¹ Буржуазия начинает отрехаться от принципов парламентаризма, становясь на путь все большего подчинения народного представительства исполнительной власти во главе с правительством. Это происходит, в зависимости от конкретных исторических условий, либо в рамках формально действующей конституции, либо путем ее частичного изменения, либо же в виде полного слома прежнего конституционного порядка.

2. В буржуазной Эстонии в конце 1920-х и начале 1930-х годов выражением кризиса парламентаризма являлся т.н. "кризис конституции". В процессе углубляющейся реакции буржуазии не устраивал Основной закон 1920-го года, основанный на парламентарских началах и не создававший возможностей внешне

¹ См. об этом: Ю.И. Авдеев, В.Н. Струнников. Буржуазное государство в период 1918-1939 гг. М., 1962, стр. 5-10, 103-108; Парламенты, из-во "Прогресс", 1967, стр. 20

законного перехода к фашистскому авторитарному режиму. Он не предусматривал наличия поста единоличного главы государства, который мог бы служить юридической основой для института "вождя", свойственного фашистским государствам. Поэтому основным доводом в пользу изменения действующей конституции стала приводиться слабость правительственной власти и необходимость создания института главы государства.

3. Усиления правительственной власти во главе с президентом, наделенным широкими полномочиями и противопоставленным парламенту, эстонская буржуазия сочла возможным добиваться прежде всего законодательным путем. Инициатором изменения действующего Основного закона стал неоднократный государственный староста и позже президент буржуазной Эстонии К. Пятс, стоявший во главе крайне правой партии Крестьянские союзы. Предложенный в 1929 году этой партией парламенту проект изменения конституции, так же как и внесенный в 1930 году проект Народной партии, не получили хода вследствие политических разногласий между буржуазными партиями, представленными в парламенте (Государственном собрании).

4. В 1931 году в активную политическую деятельность включилась открыто фашистская партия валсов ("Союз ветеранов Освободительной войны"). Руководители движения валсов, аналогичного фашистским движениям других буржуазных стран, видели в продолжающемся экономическом и политическом кризисе и возрастающем недовольстве рабочих масс политикой правящих буржуазных партий благоприятную возможность установления фашистской диктатуры. В сложившейся политической обстановке валсы считали возможным перейти к фашистскому режиму путем создания в стране института всеильного вождя и установления на этот пост представителя своей партии. С этой целью они начали выдвигать свои требования в отношении будущей конституции и в конце 1932 года окончательно сформулировали и внесли в государственное собрание свой проект "Закона об изменении Основного закона Эстонской республики".

5. В начале 1930-х годов внутриполитическая борьба между буржуазными группировками в Эстонии проходила в двух основных направлениях: 1) "борьба среди старых", "традиционных" буржуазных партий за руководящую роль в лагере буржуазии и Государственном собрании, происходившая, в основном, в парламенте и выражавшаяся в нескончаемой политической грызне и 2) борьба между находящимися у власти старыми буржуазными партиями и стремящимися к власти вапсами. Такая специфика внутриполитических отношений отражалась и на характере борьбы, развернувшейся вокруг изменения Основного закона 1920-го года. С одной стороны это усложняло в Государственном собрании достижение сотрудничества представленных в нем партий, необходимого для изменения конституции, вследствие чего первый согласованный проект такого изменения был принят парламентом лишь в марте 1932 года. С другой стороны, разногласия в лагере традиционных буржуазных партий значительно облегчали пропаганду вапсов как в пользу своего проекта конституции, так и против проектов других партий. Последнее обстоятельство являлось одним из немаловажных факторов, приведших в 1932 и 1933 году к провалу обоих проектов, представленных Государственным собранием на народное голосование.

6. Старые буржуазные партии, представленные в Государственном собрании, не были в принципе против изменения конституции по проекту вапсов. Разногласия между этими двумя политическими группировками возникли главным образом из-за стремления старых буржуазных партий сохранить за собой приоритет изменения конституции (а вместе с этим и главенство в политической жизни страны) и подчинить движение вапсов своему влиянию, в то время как вапсы, особенно начиная с осени 1932 года, рассматривали изменение действующей конституции по их инициативе как важнейший шаг на пути к захвату власти и поэтому отказывались от какого бы то ни было сотрудничества с другими буржуазными группировками. Однако в конечных целях обеих этих политических группировок значительных расхождений не было: как вапсы, так и правые

буржуазные партии стремились к установлению режима "твердой руки", т.е. авторитарного режима по примеру фашистских государств. Поэтому после того, как народным голосованием были отклонены два проекта изменения конституции, предложенные Государственным собранием (в августе 1932 г. и в июне 1933 г.), правые круги эстонской буржуазии во главе с К. Пятсом и И. Лайдонером стали открыто поддерживать проект вапсов.

7. Народное голосование, проведенное в октябре 1933 года, приняло убедительным большинством голосов проект вапсов. Новая конституция вступила в действие 24 января 1934 года. В новой конституции эстонские фашисты - вапсы - создали институт главы государства под наименованием государственного старосты², являвшийся в сущности, вследствие своей широкой компетенции, институтом "вождя" по примеру фашистских государств.³

8. Принятие конституции вапсов означало окончание парламентарских иллюзий и крупную победу фашистских сил в Эстонии. Эта победа была достигнута ими конституционным путем, являясь подтверждением того, что "развитие фашизма и сама фашистская диктатура принимают в разных странах различные формы, в зависимости от исторических, социальных и экономических условий, от национальных особенностей и международ-

² В буржуазной литературе это эстонское наименование "riigivanem" переводилось на русский язык по-разному: "глава государства", "глава республики", "государственный старейшина", "государственный староста". Этим обусловлена и неточность этого перевода ("глава республики"), данного в резюме статьи автора в сборнике "Труды аспирантов юридического факультета II", Тарту, 1968, стр. 50-51. Законодательно установленное для пользования во внешнегосударственных отношениях "президент Эстонской республики" не применимо вследствие совпадения этого наименования с наименованием главы государства по Основному закону 1937 года. "Государственный староста" соответствует больше других приведенных переводов соответствующему эстонскому наименованию.

³ Подробно о компетенции государственного старосты см. в статье: А.Ю. Кирис. Институт главы государства в системе государственных органов буржуазной Эстонии в 1934-1937 гг. Труды аспирантов юридического факультета, Тарту, 1968, стр. 3-51 (статья на эстонском, резюме на русском языке).

ного положения данной страны."⁴ Успех вапсов был обусловлен тем, что они сумели в своих целях демагогически использовать нужды народных масс, особенно обостренные экономическим кризисом, политическое разложение правящих буржуазных партий, бесперспективность их политики, беспомощность Государственного собрания.⁵ Успех вапсов был облегчен обстоятельством, что деятельность Коммунистической партии Эстонии была затруднена условиями подпольной работы и непрерывными репрессиями, в то время как лидеры социалистической партии вместо создания единого антифашистского фронта с коммунистами встали на путь сотрудничества с крайне правыми кругами старых буржуазных партий,⁶ которые в свою очередь искали возможностей сговора с вапсами. Победа вапсов была, несомненно, облегчена также и обстоятельством, что установления авторитарного режима добивались наряду с вапсами также и лидеры старых влиятельных буржуазных партий. Начиная с 12 марта 1934 года, Основным законом вапсов воспользовался "премьер-министр в функциях государственного старосты" К. Пятс для создания и упрочения своего авторитарного режима.

⁴ Георгий Димитров. Избранные произведения в двух томах. Том I (1906-1937 гг.). София, 1967, стр. 607.

⁵ Успех вапсов в Эстонии еще раз подчеркивает правильность указания Г. Димитрова на то, что "...фашизму удастся привлечь массы потому, что он демагогически апеллирует к их особенно наболевшим нуждам и запросам" (Георгий Димитров. Ук. произв., стр. 609).

⁶ Подробнее о деятельности КПЭ по созданию единого антифашистского фронта см.: О. Кулли. Под единое боевое знамя. Таллин, 1961 (на эстонском языке).

ОБ ИСТОЧНИКАХ ПРАВА ЛИТОВСКОЙ ССР

Чл. корр. АН Литовской ССР Ю. Булавас

Институт экономики АН Литовской ССР

1. Изучение источников права любой страны дает ключ к познанию развития ее национальной государственности и культуры, для определения внешних политико-правовых и экономических связей и уровня прогрессивности развития правовых отношений внутри страны.

2. В соответствии с марксистско-ленинским учением о государстве и праве, понятие источника права более полно раскрывается при определении его не только в юридическом смысле, как формы права, но и в материальном смысле, в частности, выявляя социально-экономические и политические факторы, порождающие соответствующие нормы права и определяющие их содержание.

3. Источники права Литвы досоветского времени весьма разнообразны. Так, после присоединения старой Литвы к царской империи, старое литовское и польское право (конституция 3-его мая, 1791 г., Литовский Статут и др.) отменялось и на его место постепенно вводилось царское право (царские указы об административном разделении и управлении литовской территории, законы о крестьянской реформе, о конфискации имущества повстанцев, о судебной реформе, гражданские законы и т. д.). В Занемунской части Литвы был введен кодекс Наполеона.

В буржуазной Литве политический строй определялся конституциями и законами самой Литвы, а гражданско-правовые и уголовные отношения регулировались как собственными законами, так и воспринятыми и распространенными на отдельные части царскими законами, кодексом Наполеона (в Западном), немецким БГБ (в Вильнюсском крае).

4. Процесс создания советского права в Литве происходил вместе с социалистической революцией. Как известно, в Литве совершились две социалистические революции. Первая — в 1918—1919 годах, которая была задушена буржуазией, но оставила яркие памятники советского права (например, постановление ЦК КПЛ и Б от 8.XII.1918 г. о создании рабоче-крестьянского правительства Литвы; манифест рабоче-крестьянского правительства от 16 декабря 1918 г. и т.д.). Вторая социалистическая революция (1920 г.) в Литве, как и в других Прибалтийских республиках, закончилась устранением старой капиталистической формации и буржуазного строя и установлением нового социалистического строя. Она вместе с другими политическими событиями обусловила появление целого ряда первых важнейших источников советского права Литовской ССР.

5. В результате известных политических событий и социалистической революции, одновременно со становлением советской власти, старое право постепенно сменялось советским правом. Под руководством Коммунистической партии Литвы Народный сейм, как представитель рабочих, крестьян и всех трудящихся Литвы, 21 июля 1940 г. принял декларацию об установлении в Литве советского государственного строя, декларацию о вступлении Литвы в состав СССР и 22 июля — декларацию о национализации земли, банков, крупных промышленных и других предприятий, средств и орудий производства.

С другой стороны, решающее значение имел закон Верховного Совета СССР от 3 августа 1940 г. о принятии Литовской ССР в состав Союза ССР, а также распространение на территорию Литовской ССР действия конституции и законов СССР. 25 августа 1940 г. была принята конституция Литовской ССР, строго соответствующая конституции СССР.

Все упомянутые документы являются важнейшими источниками права, положившими юридические основы Литовской ССР.

6. Источники советского права Литовской ССР по своему государственному происхождению можно подразделить на следующие группы:

а) союзные; б) республиканские, в) перенятые от других республик, г) международные, д) некоторые прочие.

7. К источникам права Литовской ССР в юридическом смысле, по формам выражения правовых норм, по принятой классификации относятся программные постановления партии и правительства, конституция СССР и конституция республики, законы и другие нормативные акты государственных органов СССР и республики, международные договоры и соглашения СССР, и некоторые другие.

Литовская ССР в отношениях с соседней Польской НР некоторые вопросы частично регулирует непосредственно двухсторонними соглашениями (например, Льблинское соглашение от 22 сентября 1944 г.), которые также относятся к источникам права Литовской ССР.

8. Как правило, в источниках советского права выражена воля господствующих классов — рабочих и крестьян, политическим руководителем которых является КПСС.

9. Весьма интересный вопрос — изучение влияния права других стран на источники права Литвы досоветского времени, а также вопрос о сходстве важнейших источников права советских республик. Это изучение показывает культурные, экономические, а часто и политические связи между странами.

Существенное сходство источников права советских республик зависит, главным образом, от одинаковой сущности и целей этих республик, той же самой марксистско-ленинской теоретической основы и от единой силы политического руководства их общественным и государственным развитием — от КПСС.

Юридические гарантии этого сходства зафиксированы в конституции СССР.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦАРСКИХ АГРАРНЫХ ЗАКОНОВ В БУРЖУАЗНОЙ ЛИТВЕ

Кандидат юридических наук С. Вансевичюс
Вильнюсский гос. университет

Литовская буржуазия пришла к власти после подавления Советов в 1919 году. Она прилагала все усилия для укрепления своих позиций. Для этого она пересмотрела только те нормы бывшей царской России, которые ущемляли ее права. Все остальные законы, в том числе и аграрные, были оставлены в силе. Согласно этим законам крестьяне не имели права свободно распоряжаться своей наделной землей, не могли закладывать ее в частных кредитных учреждениях и частным лицам и потому не получали кредитов.

Особенно были запутаны личные и имущественные отношения членов крестьянского двора. По царским законам крестьянский двор считался трудовой семьей. Крестьяне по своим обычаям считали наделную землю собственностью отца и что семья состоит только из лиц, связанных между собой родственными связями.

После издания царского указа от 6 ноября 1906 года возникло много споров по вопросу права собственности на наделную землю. Эти споры пришлось решать судом буржуазной Литвы. Верховный трибунал буржуазной Литвы толковал царские аграрные законы (указ от 6 ноября 1906 года и закон от 14 июня 1910 года) рестриктивно, не признавая за

ними ретроактивной силы. Бывшие царские волостные суды земельные споры между крестьянами разбирали на основе местных обычаев. Суды буржуазной Литвы, начиная с 1922 года, такие споры разбирали на основе законов и поэтому отменяли права крестьян, приобретенные ими на основе обычаев. Так Верховный трибунал, а за ним и другие суды не признавали права наследования крестьянской недельной земли, если это имело место до издания царского указа от 6 ноября 1906 г. По этим же основаниям не признавались и завещания, составленные до издания упомянутого указа.

Сложным оказался вопрос отделения родового имущества от свободно приобретенного. Надельная земля не считалась родовым имуществом, так как она не соответствовала его признакам (ст. 399 Гражд. законов). Крестьяне считали надельную землю родовым имуществом и смотрели на нее, как на будущее наследство.

В законах не было сказано, кого следует считать членом трудовой семьи. В буржуазной Литве обычно возникал вопрос об имущественных правах зятя. Верховный трибунал (вслед за сенатом) считал зятя равноправным членом трудовой крестьянской семьи и признавал за ним одинаковые права с другими членами на землю при условии, если его тестя нет в живых. По крестьянским обычаям зять не имел права на землю своего тестя. Верховный трибунал и другие суды признавали, что право на землю имеет не только зять, но и дети вдовы от первого брака, ее второй муж и его дети от первого брака, если они родились до издания царского указа от 6 ноября 1906 г. Тем самым была сделана попытка наделить землей как можно больше крестьян, чтобы задержать быстрый рост деревенского пролетариата. С другой стороны, без всякого основания суды не признавали права жены на землю, если во время издания царского указа был жив ее муж. Не признавали права детей на землю, если они не были заняты в хозяйстве со времени издания царского указа.

Трудно было установить долю имущества каждого члена крестьянского двора. Царский сенат считал, что доли членов

двора в общем имуществе не могут быть равными. Первоначально такого мнения придерживался и Верховный трибунал Литвы. Но позже он установил, что доли членов двора в общем имуществе являются равными. Тем самым сенат защищал права сестер и малолетних братьев, которых не хотели признать равными их старшие братья.

Буржуазный Верховный трибунал пытался согласовать свою правовую интерпретацию с крестьянским обычным правом. Однако это ему не удалось. Поэтому с 1922 года было вообще запрещено соблюдать обычаи. Это нарушало крестьянские права, которые основывались на обычаях. Не признавая за царским аграрным законом обратной силы, Верховный трибунал сохранял старые крестьянские имущественные отношения, пропитанные феодальными пережитками. Решения судов крестьяне считали несправедливыми и старались обойти законы. Они возбуждали гражданские дела в суде о праве собственности на землю, ответчик признавал иск, и дело кончалось мирной сделкой. Крестьяне часто обращались в третейский суд, решения которого заносились в книги волостного правления.

Попытки буржуазных судов сочетать нормы сословных крестьянских законов с общими гражданскими законами часто приводили к парадоксам, ибо гражданские законы не регулировали крестьянских имущественных отношений, основанных на наделной земле. Буржуазия стремилась при помощи феодального института наделной земли привязать крестьян к земле и тем самым обеспечить хозяйства кулаков и помещиков дешевой рабочей силой.

ЭКСПЛУАТАТОРСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ТРУДА В БУРЖУАЗНОЙ ЛАТВИИ (1920-1940 ГГ.).

Кандидат юридических наук О. З о н и е

Латвийский гос. университет

1. В результате грубого военного вмешательства ряда иностранных империалистических государств во внутренние дела латвийского народа в январе 1920 года Советская власть в Латвии была подавлена и вопреки воле народа установленная диктатура буржуазии. С первых дней своего существования буржуазное государство в Латвии насаждало и укрепило капиталистические производственные отношения — отношения господства, подчинения и эксплуатации человека человеком; активно поддерживало городскую и сельскую буржуазию за подавление трудового народа.

Уже в 1918 году после образования временного буржуазного правительства Латвии на оккупированной территории Латвии было незамедлительно восстановлено действие законов царской России, т.е. законов, которые на территории Латвии существовали до 24 октября 1917 года. Законы, изданные Советской властью, были объявлены недействительными.

2. В конституции, принятой Учредительным собранием Латвии 15 февраля 1922 года и введенной в действие 7 ноября 1922 года, не были предусмотрены основные социально-экономические права граждан, как то: право на труд и охрану труда, право на отдых, право на материальное обеспечение в старости и в случае утраты трудоспособности.

В буржуазной Латвии не было также и самостоятельной правовой отрасли — трудового права, а существовало лишь разрозненное законодательство о труде. Трудовое законодательство буржуазной Латвии представляло собою смесь старых царских законов и различных законодательных актов, изданных буржуазными правительствами. В известной мере, при разрешении трудовых споров применялись принципы гражданского права.

Распространение в области трудовых отношений буржуазного гражданского права способствовало усилению произвола предпринимателей. Это предоставило капиталистам возможность обхода отдельных законодательных актов, в которых содержались те или иные вынужденные уступки рабочему классу. Признание трудового права в качестве самостоятельной отрасли, в условиях буржуазной Латвии, предполагало бы создание юридической основы для требований рабочего класса о расширении законодательства по охране труда и введение системы всеобщего правового регулирования трудовых отношений.

3. Принуждение к труду, свобода эксплуатации человека человеком, хозяйственная власть предпринимателя, почти полный отказ от прямого государственного вмешательства при установлении условий труда, обязанность рабочих соблюдать принудительную дисциплину, произвольно устанавливаемую капиталистами — таковы были основные черты организации труда в буржуазной Латвии.

Социальное законодательство в буржуазной Латвии, как и все буржуазное право, выражало волю капиталистов и было призвано закреплять и охранять капиталистическую систему наемного рабства. Следует отметить, что не все основные вопросы правового регулирования труда в буржуазной Латвии получали одинаковое развитие. Эта неравномерность зависела от реального соотношения классовых сил и обуславливалась ходом классовой борьбы. Таким образом нормы социального законодательства касались лишь отдельных сторон трудовых отношений, т.к. латвийская буржуазия не была заинтересована в установлении прочного и всеобщего регулирования этих отношений. Она старалась расколоть рабочий класс и подавлять его борьбу за свои

экономические интересы. Этой цели и служило буржуазное социальное законодательство Латвии.

4. Рабочих и батраков Латвии в борьбе за восстановление Советской власти вдохновляло строительство социализма, осуществление мероприятий в интересах трудящихся и строгое соблюдение их прав в Советском Союзе. Под давлением рабочего класса буржуазное правительство Латвии было вынуждено принять отдельные законодательные акты, предусматривающие некоторые права трудящихся. Однако, частные предприниматели эти нормы, как правило, не соблюдали, а надлежащего контроля за их проведением в жизнь не было. Одним из таких актов был закон "О рабочем времени", принятый в 1922 году. Нормы этого закона, в частности, предусматривающие охрану труда женщин и подростков, были крайне несовершенны, к тому же распространялись они только на небольшой контингент работников, причем не было установлено и санкций за их нарушение.

Предприниматели всячески сопротивлялись проведению этих законов в жизнь, вследствие чего многие из них так и остались на бумаге. Однако сам факт провозглашения в буржуазном законодательстве определенных прав трудящихся имел положительное значение для поднятия организованности рабочего класса и развертывания классовой борьбы. Даже те незначительные достижения, которые были установлены социальным законодательством, в буржуазной Латвии рабочий класс мог завоевать только в упорной классовой борьбе.

5. В течение долгих лет закон "О рабочем времени" был единственным законом, установившим некоторые незначительные правовые гарантии для трудящихся. В результате выступления рабочего класса против безмерной эксплуатации и перед лицом непосредственной угрозы физического вырождения рабочих буржуазное правительство Латвии несколько ограничивало производ капиталистов. Руководители буржуазной Латвии понимали, что как неограниченная "либеральная" шумиха, так и самоуправство могут серьезно поколебать основы капитализма. Они пришли к заключению, что самоуправство работодателей следует несколько ограничить. Однако степень эксплуатации не уменьшилась,

да и не могла ужиться в условиях капитализма. При каждом удобном случае капиталисты старались лишить рабочий класс даже тех незначительных улучшений в условиях труда, которые были завоеваны в тяжелой борьбе.

Рабочие не могли добиться защиты своих законных интересов также и в судебном порядке, так как: 1) рассмотрение дела в суде требовало больших судебных расходов; 2) суды защищали интересы капиталистов и 3) рабочему угрожало увольнение с работы, если бы они посмели обратиться в суд с жалобой.

6. Особенно тяжелым социально-экономическое положение рабочих стало после 1934 года, когда в Латвии была установлена фашистская диктатура. Антирабочее законодательство, характерное для этой диктатуры, выражало усиленное наступление капитала на жизненные интересы рабочих в городе и батраков в деревне, на поддержку провозвона предпринимателей и гнета административного аппарата государства над трудящимися. Так, в 1939 году фашистское правительство Ульманиса издало закон о принудительном труде под демографическим названием "Закон о предоставлении работы и распределении рабочей силы", по которому ни один рабочий не имел права устраиваться на работу и выбрать себе место работы без разрешения особого органа власти - "Латвийс дарба централье" (Центральное управление труда Латвии). Направление на работу через органы "Латвийс дарба централье" было ничем иным, как введенной фашистским правительством системой принудительного труда. 28 мая 1940 года правительство Ульманиса по примеру гитлеровской Германии в дополнение к указанному закону 1939 г. приняло новый закон об обязательной трудовой повинности для всех неработающих, а также владельцев и служащих, которые должны были быть направлены на работу в деревню. I

I См.: Закон о хозяйственной службе, - "Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums", 1940, 25 jūnijā, 11. burtsica.

В принудительном труде фашизм искал выход из надвигающегося развала экономики страны. Уже в марте 1940 г. в секретном обзоре положения в датвийской промышленности отмечалось: "Хозяйственное положение все ухудшается; начиная с середины мая и июня часть предприятий закрывается совсем на 3-4 месяца, а в других уменьшится число смен и рабочих на 30-50 процентов".² Весной 1940 г. начались массовые увольнения рабочих. Введением системы принудительного труда и массовой отправки городских рабочих в деревню фашизм рассчитывал не только преодолеть хозяйственные трудности, но и ослабить силы революционного пролетариата и удалить из городов наиболее революционную часть рабочего класса.

Таким образом, в период фашистской диктатуры в Латвии капиталисты, используя новую политическую обстановку, ликвидировали многие социальные достижения трудящихся и добились издания антирабочего законодательства, установившего самые худшие формы принудительного труда. Положение трудящихся при фашистском режиме резко ухудшилось, т.е. законы о труде и особенно правила о порядке их применения, изданные фашистским правительством, имели своей целью обеспечить интересы эксплуататоров.

7. Исследование нормативного материала по регулированию трудовых отношений в период двадцатилетнего господства буржуазии в Латвии и практики его применения приводили к выводу, что издание, изменение и применение на практике законов о правовом регулировании труда в буржуазной Латвии целиком зависело от реального соотношения классовых сил и обуславливалось ходом классовой борьбы, хозяйственной конъюнктурой, политическим режимом, установленным господствующими классами.

Коренные интересы и требования латвийского трудового народа в этот период приносились в жертву корыстным интере-

² ЦГА Латв. ССР, ф. 3235, оп. I, ед. хр. 523, л. 40.

сам кучки эксплуататоров - капиталистов и крупных земледельцев. Господствующие классы в буржуазной Латвии укрепили систему эксплуатации наемного труда как путем насилия, так и путем идеологического воздействия на трудящиеся массы. Буржуазная пропаганда, школа, церковь под маской разговоров "о благе всего общества" учили трудящихся, что надо жить и работать на пользу эксплуататоров, соблюдать буржуазные порядки как порядки "всего общества".

В полном противоречии с реальной действительностью латвийская буржуазная печать неоднократно выдвигала демагогические "теории" так называемого социального примирения классов, стремилась представить эксплуататоров-предпринимателей как "благодетелей" пролетариата. Реакционной юридической литературе буржуазной Латвии было присуще стремление замаскировать эксплуатацию человека человеком, путем сознательного искажения фактов, извращения реальной действительности.

Для того, чтобы отвлечь трудящихся от борьбы против капиталистических порядков, буржуазия всячески пыталась доказать, что в Латвии нет и не может быть классовой борьбы, нет неравенства, нет эксплуатации, что идеи классовой борьбы принесены извне в Латвию коммунистами. Принимались самые энергичные меры к затемнению сознания трудящихся, к ликвидации даже малейших признаков коллективности. Так, сразу же после фашистского переворота всякое политическое движение рабочих было объявлено вне закона. Организации рабочих были распущены. Однако на протяжении всего периода буржуазной диктатуры, в условиях жестокого террора, Коммунистическая партия Латвии неутомимо готовила народ к победоносной социалистической революции.

NÕUKOGUDE KOHTU- JA PROKURATUURIORGANISATSIOONI
LOOMINE EESTI NSV-s 1940/41.

Õigusteaduse kand. E. T r u u v ä l i .
Tartu Riiklik Ülikool.

1. Nõukogude riigiorganite süsteemis on oluline koht kohtul ja prokuratuuril. Langeb ju nendele organitele kuulutatud ekspuataatorlike klasside kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste mahasurumine, sotsialistliku riikliku ja ühiskondliku korra kindlustamine.

Vastupidine on olukord kodanlikus riigis, kus kodanlikud kohtunikud ja prokurörid kaitsevad ekspuataatorite huve, olles töörahva mahasurumise ja klassiterrori peamiseks vahendeiks.

Kodanlus saavutab õigusemõistmisel oma huvide kaitse: 1) erinõuete kehtestamise abil justiitsorganisse pääsu võimaldamisega eeskätt kodanluse esindajaile; 2) kohtuorganite hierarhilise süsteemiga, kus igal ajal võib alama astme kohtust asja kõrgema astme kohtu menetlusse anda, poliitilised protsessid aga jäetakse erakorraliste kohtute pädevusse; 3) täidesaatva võimu peale (näiteks presidendile) erivolituste andmisega kohtunike ja nende tegevuse üle kontrolli teostamisel.

Ülaltoodu kehtib täiel määral ka kodanliku Eesti õigusemõistmise süsteemi kohta, kus eeskätt kõrgema astme kohtunikud (Kohtukoda, Riigikohus) olid tuntud oma reaktsioonilise tegevuse poolest nii Vene-tsaaririigis, klassisõjas kui ka kodanluse diktatuuri perioodil.

Kohtuministeeriumi isikulise koosseisu nomenklatuuri

(kellele kohtu- ja prokuratuuriorganid ning kinnipidamis-
asutused olid halduslikult allutatud) kuulus 1940. a. 711
ametnikku, neist 157 kohtunikku, 26 prokuröri ja nende
abi.¹

2. Kodanlusaegse kohtu- ja prokuratuuriorganite süs-
teemi säilimine rea kuude vältel pärast poliitilise võimu
võtmist proletariaadi poolt 1940. a. ei tähenda Nõukogude
riigi eksisteerimist kodanliku õigusemõistmise olemasolu
juures. P r a k t i l i s e l t säilis vaid vana aparaa-
di struktuur, kuna juhtivatele positsioonidele kohtuminis-
teeriumi liinis paigutati uued inimesed. Kodanlikke kohtu-
alaseid seadusi ja koodekseid rakendati repressiooniteravi-
kuga kodanluse vastu ja neid kasutati vaid sedavõrd, kui-
võrd nad ei sattunud vastuollu sotsialistliku õigusteadvuse
ja revolutsiooniliste õigusaktidega. On oluline, et kohtute
tegevus kontrrevolutsiooniliste kuritegude asjade menetluse
osas oli piiratud siseministri, sisekaitseülema (hiljem
SARK-i organite) laiendatud õigustega, aga ka samades kuri-
teollikides kohtute uurimisfunktsioonide ahenemisega, kui-
võrd need kuriteoasjad läksid teiste, uute organite kompe-
tentsi (Hindade Kontrolli Inspektor, Riigikontrolli Rahva-
komissariaat, TTM-i spekulatsiooni ja raiskamise vastu võit-
lemise osakond). Revolutsiooni kiire tempo, kapitalistliku
suuromandi ja maa natsionaliseerimisega kitsenes veelgi nen-
de juriidiliste suhete ring, kus vanad kohtunikud oleksid
saanud kodanluse huve kaitsta. Seetõttu puudus kodanlike koh-
tunike sabotaaž ja nende kohene vallandamine konkreetse ob-
jektivse olukorra tõttu ei osutunud ei paratamatuks ega
otstarbekakski.

F. Engels märkis, et revolutsiooni ei saa teha ühe päe-
vaga ja niisamuti ei saa korruga lammutada kõiki vana riigi-
aparaadi lülisid, vaid kõrvuti uute kesk- ja kohtuorganite
loomisega tuleb muuta ülejäänud riigiparaadi osade funktsio-

¹ Riigi Teataja, 1937, 61, 276 ja koosseisude hilisemad
täiendused.

naalne külg enne nende struktuurilisi ümberkujundusi, seda enam, et revolutsiooni perioodil ei lange võimu fakti- lise ja formaalse kuuluvuse moment tihtipeale kokku (näit. K. Pätsi presidendivõim ja J. Varese valitsus juuni-juuli perioodil). Analoogiline oli olukord ka vanade kohtu- ja prokuratuuriorganitega.

3. Vana kohtusüsteemi ümberkorraldamine algas kohtu- ministeeriumist, kust vabastati või paigutati ümber endi- sed juhid ning 1940. a. augustis loodi selle asemel Kohtu Rahvakomissariaat.²

Kohtu- ja prokuratuuriorganitest vabastati juuli- au- gustikuu jooksul endised juhtivad tegelased (21.06-21.07 6 kohtunikku ja prokuröri; 21.07-25.08 7 kohtunikku ja 3 prokuröri), septembrist detsembrini vallandati (või kuu- tutati) kohtute teenistusest veel täiendavalt 16 inimest, neist 15 kohtunikku. Seega vabastati enne kohtuorganite uue süsteemi kehtestamist kokku 26 endist kohtunikku ja 6 prokuröri (abiprokuröri). Nende asemele nimetati enamuses endised alama astme kohtunikud või teised juriidilise kvalifikatsiooniga isikud.³

4. Nõukogude Eesti kohtu- ja prokuratuuriorganite süs- teemi loomise üheks eeltingimuseks, uute kaadrite väljaõp- pe, nende tegevuse efektiivsuse tagatiseks oli sellealaste aktide väljaandmine ning uute koodeksite kehtestamine. Kuu- lumine NSV Liidu koosseisu kergendas seda keerukat ja aeg- anõudvat protsessi, sest kooskõlas NSV Liidu konstitutsi- ooni § 14-ga ning Eesti NSV konstitutsiooni § 86-ga tulid kohaldamisele Eesti NSV-s üleliidulised kohtu- ja prokura- tuuriorganite organiseerimise ja tegevusalased aktid. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi loal lubati vabariigi ter-

² Riigi Teataja, 1940, art-d 554, 568, 569, 476 jt.

³ Riigi Teataja, 1940, art-d 697, 707, 827, 852, 905-907, 910-911, 968, 977, 1021, 1022; Eesti NSV Teataja, 1940, art-d 220, 224, 360, 362, 378, 446, 447, 459, 710-713, 852, 856, 930; ORKA, R-280, 1, 16, 1. 1.

ritooriumil ajutiselt kasutada ka VNFSV koodekseid, aga samuti pärast ENSV RKN-i sellekohast määrust rakendati nii justiits- kui ka riiklikes organeis õiguslike küsimuste reguleerimisel 151 mitmesugust vanemates liiduvabariikides kehtivat määrustikku, määrust, eeskirja, juhendit.⁴ Viimastest ainuüksi Kohtu Rahvakomissariaadi ettepanekul 36. Real juhtudel võeti kasutusele NSV Liidus kehtivaid õigusakte üksikute ametkondade piirides, ilma nende ofitsiaalse kehtestamiseta Eesti NSV territooriumil (Põllutöö Rahvakomissariaat, SARK-i organid).⁵

Kuivõrd aga sotsiaal-poliitilised tingimused tol ajal Eestis olulisel määral erinesid vanemate liiduvabariikide omadest, siis ei leidnud paljud üleliidulised aktid 1940-1941. a. siin rakendamist või neid rakendati piiratud ulatuses.

5. Eesti NSV Prokuratuur asutati Eesti NSV RKN-i 23. oktoobri 1940. a. otsusega, millega ühtlasi likvideeriti kohtute juures olevad uurimisorganid ning loodi vabariigi prokuratuuri keskaparaat, linnade- ja maakondade prokuratuurid. Prokuröride kaader uuendati täielikult, uutest paljud olid pärit tööliste hulgast.⁶ Kuna uus prokuröride kaader oli töö alal vilumatu, siis tuli nende tööle abiks asjaolu, et prokuröride asetäitjateks nimetati teistest liiduvabariikidest suunatud suurte kogemustega juristid.⁷

Prokuratuuri uurijatest oli 18,7 % töötanud enne kohtu-uurijatena (s. o. 1/3 endistest kohtu-uurijatest), kuid 81,3 % olid ilma praktilise töö kogemusteta.⁸

⁴ ORKA, R-1, 1, 260, l. 4-9, 10-25.

⁵ ORKA, R-1, 260, l. 26; R-34, 1, 7, l. 1.

⁶ EKPA, 1, 1, 393, l. 67; Harju RRA, 1, 1, 2, l. 207.

⁷ ORKA, R-1, 1, 666, l. 46; J. Lage mälestused - PAI käsikirjafond.

⁸ Kohtu ja Prokuratuuri Teataja, 1941, nr. 1, lk. 6-7.

Maakondade prokuratuuride isikulise koosseisu nomenklatuurse jaotuse ja arvilise suuruse kohta esitame järgmised andmed: prokuröre - 11, asetäitjaid - 11, abiprokuröre - 16, vanemuurijaid - 2, rahvaurijaid - 24, s. o. kogu operatiivkoosseisu suuruseks oli 64 inimest (keskmiselt igas prokuratuuris 5-6 töötajat), koos tehnilise ja teenindava personaliga aga 125 töötajat.⁹ Väärrib märkimist, et taktikaliselt moodustati prokuratuuriorganid igati läbimõeldult: nii vabastati senised kohtu-uurijad alles pärast prokuratuuriorganite operatiivkoosseisude komplekteerimist (21. detsembril 1940. a.), mis tagas uurimistöö katkematus.¹⁰

Kohtute reformile eelnes pingeline töö, millest annavad tunnistust arhiivifondides säilinud mitmed kohtute korraldust puudutavad projektid, mis paljuski üksteisest erinevad.¹¹ Seetõttu on ka meie uurijad mõnel juhul vastukäivaid andmeid esitanud, pidades mõnd kava eksikombel lõppresultaadiks.

Vana kohtusüsteem likvideeriti Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi 16. novembri 1940. a. seadlusega¹², mille kohaselt:

1) senise 57 jaoskonnakohtu asemel moodustati 75 rahvakohut, kusjuures nende tegevuspiirkonnad määrati kindlaks 1940. a. detsembris;

2) konstitutsioonis ettenähtud maakonnakohtute loomise asemel reorganiseeriti senised ringkonnakohtud;

3) Kohtukoda ja Riigikohus kaotati ning nende asemel loodi Eesti NSV Ülemkohus.

Sama seadlusega tehti kohtu rahvakomissarile ülesandeks välja töötada ja Eesti NSV ajutisele Ülemnõukogu Presiidiumile kinnitamiseks esitada kohtunike ja rahvakaasistujate vahetamise, asendamise ja ärakutsumise korra kohta käivad ajuti-

¹⁰ ORKA, R-1755, 1, 1, l. 100.

¹¹ ORKA, R-4, 1, 196, l. 233-234; R-8, 2, 122, l. 80-81; RAKA, 2505, 1, 175, l. 263.

¹² Eesti NSV Teataja, 1940, 45, 523. Vaeelaste kohtud likvideeriti alles 1941.a. - Tartu LRA, 15, 1, 26, l.21-22.

eed eeskirjad. Viimased vormistati seadlusena 9. detsembril 1940. Kõik kohtunikud 1940/41. a. nimetas kas siis Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidium või vastava maakonna (vabariikliku alluvusega linna) TSN täitevkomitee partei- ja ühiskondlike organisatsioonide poolt soovitatud kandidaatidest. Sama kord kehtis ka Eesti NSV Ülemkohtu ja ringkonnakohtute rahvakaasistujate koosseisu komplekteerimisel, kuna rahvakohtute kaasistujate nimekirjad esitati kinnitamiseks kohalikele täitevkomiteedele ettevõtete ja asutuste ametiühinguorganisatsioonide üldkoosolekute poolt.

Ülaltoodust nähtub, et nii kohtusüsteemi ülesehitus kui ka kohtunike ja rahvakaasistujate komplekteerimise kord erines mõneti Eesti NSV Konstitutsioonis fikseeritust. Tuleb rõustuda seisukohaga, et antud juhul pole tegemist konstitutsiooni rikkumisega, vaid peab silmas pidama, et nõukogude kohtusüsteemi lõplik väljakujundamine on keerukas pikaajaline protsess, mistõttu selles võib esineda rida vaheastmeid. Teiselt poolt - kohalike nõukogude valimised jäid sel perioodil läbi viimata ja seepärast ei saanud ka ringkonnakohtute kohta käivat sätet täita. Maakonnakohtute loomise otstarbekuse küsimust polnud aga konstitutsiooni väljatöötamise komisjon tõenäoliselt faktilise materjali analüüsi puudulikkuse tõttu vajalikul määral kaalunud. Iseküsimus on, et ülalnimetatud kõrvalekaldumisi kehtivast põhiseadusest 1941. a. aprillis ENSV ajutine Ülemnõukogu ei fikseerinud ega muutnud ka vastavaid sätteid.

7. Kõrgemaks kohtuinstantsiks vabariigis oli Eesti NSV Ülemkohus, mille esimese koosseisu nimetas Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidium 31. detsembril 1940, teise vaels Eesti NSV ajutine Ülemnõukogu 16. aprillil 1941.¹³ Kõrvuti uute kaadritega (P. Vendelin, A. Korotkov, N. Tihhonova-Veimer jt.) leidsid Ülemkohtus rakenduse ka kodanliku diktatuuri aegsed kohtunikud (Pr. Niggol jt.), kes aga hiljem asendati.

¹³ Eesti NSV Teataja, 1941, art-d 88, 643.

2. jaanaril 1941 nimetati ka Eesti NSV Ülenkohtu 18 rahva-
kaasistujat, kelledest 9 olid rahvakomissariaatide jt. riigior-
ganite juhtivad töötajad, 8 tööstus- ja kaubanduslike
ettevõtete esindajad ja 1 Maatöölise Ametiühingu esindaja.
16. aprillil 1941 valitud kaasistujate koosseis jäi põhilii-
selt samaks.¹⁴

Eesti NSV Ülenkohus oli kõrgemaks kohtuinstantsiks,
kellel lasus ka konstitutsiooni § 79 alusel kõigi vabariigi
kohtuorganite kohtuliku tegevuse üle järelevalve teosta-
mine, kohtualaste kaadrite kvalifikatsiooni tõstmise kor-
raldamine ja koos Kohtu Rahvakomissariaadiga kohtute tege-
vuse üldistamine.

8. Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi 31. det-
sembri 1940. a. seadlusega nimetati ka Tallinna, Tartu, Rak-
vere ja Viljandi ringkonnakohtute koosseisud, kuu Kures-
saare ringkonnakohus organisatsioonilistel põhjustel loodi
alles 1941. a. märtsis.¹⁵ Ringkonnakohtusse jäi tööle arvu-
kalt kodanusaegseid juriste (45-st ringkonnakohtu liikmest
40). Oma enamuses olid viimased töötanud kodanliku kohtu na-
dalamates instantsides (jaoskonnakohtud), endistest ringkon-
nakohtunikest rakendati vaid 11.¹⁶ Hiljem vähenes tunduvalt
endiste kohtunike osa, nagu see järgmistest andmetest sel-
gub:¹⁷

¹⁴ Eesti NSV Teataja, 1941, art. 645.

¹⁵ Eesti NSV Teataja, 1941, art-d 89, 447.

¹⁶ EKPA, 1, 1, 228, l. 99.

¹⁷ Koostatud Eesti NSV Teataja, 1941 (jaan.-aprill);
ORKA, R-1, 1, 258, l. 7; H-1, 1, 215, l. 54, 58-59 andmete
alusel.

Ringkonna-kohtu nimetus	Kohtunike arv		V a b a s t a t i				
	neist ko-danlusaeg-seid	kokku	jaan.	veebr.	märts	ap-rill	kokku
Tallinn	13	16	1	1	7	3	12
Tartu	8	9	1	3	2	1	7
Rakvere	7	7	-	1	1	1	3
Viljandi	8	8	-	1	3	1	5
Kures-saare	4	5	-	-	-	-	-
Kokku	40	45	2	6	13	5	27

Maikuu lõpuks viidi lõpule ringkonnakohtute puhastamine endistest kohtunikest, kuigi enamuse neist asendati ko-danlusajal juristikvalifikatsiooni omandanud isikutega.

Ringkonnakohtute kaasistujad nimetati kahel korral - 02.01 ja 22.02. 1941. a. (välja arvatud Kuressaare ringkon-nakohus). Ringkonnakohtute kaasistujate isikulise koosseisu arvulise suuruse ja sotsiaalse kuuluvuse kohta annab ülevaa-te järgnev tabel.¹⁸

	Tallinn		Tartu		Rak- vere		Viljan- di		Kures- saare	Kokku	
	2.01. 1941.a. järgi	22. 02. 1941.a. järgi	I	II	I	II	I	II	15.02 1941	I	II
	Töölisi (ka põllu- töölisi)	26	45	-	27	4	11	7	12	2	37
Talupoegi	-	4	-	30	1	6	2	7	1	3	48
Nõukogude organite töötajaid	4	9	8	15	5	17	5	9	5	22	55
Partei- ja komsomoli- töötajaid	-	6	4	7	2	3	3	4	4	9	24
Ettevõtete, asutuste juht.tööt.	-	3	7	2	2	2	1	1	-	11	8
Teisi	1	3	1	24	6	1	1	2	-	9	30
Kokku:	31	70	20	105	20	40	20	35	12	91	252

¹⁸ Koostatud Eesti NSV Teataja, 1941, art-d 89, 90, 294, 308, 504 andmete alusel.

Tabelist nähtub, et mõlemas koosseisus on kõige arvukamalt töölisi, suhteliselt palju on ka partei- ja nõukogude organite töötajaid. Kui rahvakaasistujate I koosseisus vastavate organite juhtivaid töötajaid ei olnud, siis II koosseisu kuulusid enamike maakondade, linnade partei- ja täitevkomiteede juhtivad töötajad. Nende parteiline soovitamine ringkonnakaasistujate valimisel 1941. a. seletus EK(b)P IV kongressi poolt tõstatatud nõudega tugevdada õigusemõistmises klassipoliitika järjekindlamat järgimist, kohtunike ja rahvakaasistujate ideelis-poliitilist kasvatamist ning nende aktiivsuse tõstmist.¹⁹ Sellega ongi seletatavad olulised muudatused rahvakaasistujate isikulises koosseisus. Nii oli viimases koosseisus vaid 18 esimese koosseisu kaasistujat. Rahvakaasistujate ärakutsumise õigust rakendati I koosseisust 9 korral, II koosseisust 10 korral.

9. Uue kohtuorganite süsteemi järgi olid madalama astme kohtuinstantsideks rahvakohtud. Viimaseid moodustati 75, s. o. 18 võrra enam kui kodanlikus Eestis. Nagu näitas kohtute tegevuse hilisem analüüs, polnud suudetud siiski tagada kõigile rahvakohtutele enam-vähem võrdset töökoormust. Nii näiteks tuli Tallinnas igal rahvakohtunikul lahendada 1941.a. I kvartali jooksul üle 500 asja, samal ajal ülejäänutes ligi 2,5 korda vähem.²⁰ Sellise suure töökoormuse negatiivsed tagajärjed leidsid kohtute töötulemustes seda enam kajastumist, et ligi 2/3 rahvakohtunikest olid esmakordselt juriidilisel töö.²¹

Kodanliku korra aegsed kohtunikud, kes jäid ka rahvakohtunikenähtele tööle, paigutati oma senistest jaoskondadest ümber uutesse piirkondadesse.²² Viimastest kutsuti aprilli- ja mai-

¹⁹ "Kommunist", 15. 02. 1941; "Kohus ja Prokuratuur", 1941, nr. 5, lk. 80.

²⁰ "Kohus ja Prokuratuur", 1941, nr. 5, lk. 81; ORKA, R-1750, 2, 1, l. 1-184.

²¹ EKPA, 1, 1-1, 393, l. 67-68.

²² ORKA, R-967, 2, 2, l. 103-104; Tartu LRR, 15, 1, 26, l. 32, 69, 332.

kuu jooksul ära kaheksa, osa vallandati ning 1. juuniks 1941 jäi neid veel vaid kolm. Üldse oli rahvakohtunike kaadri voolavus küllaltki suur, mis seletub eeskätt nõr-
kade töötulemustega, vähemal määral ärakutsumistega või
vallandamisega poliitilistel põhjustel.²³ Nii tühistati
1941. a. I kvartalis rahvakohtutes arutatud asjadest kas-
satsioon- ja järelevalve korras ligi 50 % kohtuotsustest,
real juhtudel ulatus kriminaalasjades tehtud otsuste tü-
histamise protsent 66-le, tsiviilasjades aga koguni 87-le.²⁴

1940. a. detsembris esitati ettevõtete, asutustes
ja koolides rahvakohtute kaasistujate kandidaadid, kes pä-
rast läbivaatamist kinnitati maakondade ja linnade täitev-
komiteede poolt. Iga rahvakohtu koosseisu valiti 70 rahva-
kaasistujat, ühtekokku 5250 inimest, neist 3000 olid töö-
lised, 808 aga talupojad.²⁵ Nii näiteks oli Viljandi maa-
konnas asuvate rahvakohtute kaasistujate koosseis järgmi-
ne:²⁶

	I rahva- kohus	II	III	IV	V	Kokku
Töölisi (ka põllu- töölisi)	58	50	54	48	45	255
Talupoegi	-	10	13	6	16	45
Teenistujaid	12	10	3	16	9	50

Üksikjuhtudel õnnestus rahvakohtujateks pääseda en-
dise korra aktiivsetel tegelastel, isegi isamaalikel lastel

²³ ORKA, R-1, 1, 215, 1. 80; KEPA, 1, 1-1, 19. 1. 320-
329; Tallinna LEA, R-1, 1, 3, 1. 10, 29; Tartu LRA, 15, 1,
26, 1. 32, 69, 332.

²⁴ "Kohus ja Prokuratuur", 1941, nr. 3, lk. 36, 45; nr.
5, lk. 82.

²⁵ "Kommunist", 1. 02. 1941; "Õhtuleht", 22. 11. 1951.

²⁶ Koostatud ORKA, R-967, 2, 2, 1. 90-103 andmete alu-
sel.

ja kaitseliidu pealikul (Harjumaal Keskmaal ja Radise vallas),²⁷ tihtipeale osutusid valituks ka isikud, kes real põhjustel ei olnud võimalised oma funktsiooni täita. Ka püüdsid endised kodanlikud kohtunikud istungitel eeskätt intelligentse esindajaid kutsuda, põhjendades seda teiste sotsiaalsete gruppide esindajate passiivse, madala haridusliku taseme ja vähesel poliitilisel teadlikkusega.²⁸

Et rahvakohtute kaasistujateks tööpoolest paljudel juhtudel juhuslikke inimesi valiti, seda näitavad paljud ettepanekud nende ärakutsumiseks, nende endi soovivaldused tagasiastumiseks või passiivsus ülesannete täitmisel.²⁹ Selle poolt on igati põhjendatud Kohtu Rahvakomisariaadi ettepanekud rahvakohtukaasistujate koosseisude täiendamiseks ametiühingute kohalike juhtivate organite töötajate ja aktivistidega, 4 - 6 kaasistuja-pedagoogi valimiseks, keda eelkõige pidi kutsutama kaasistujateks alaealiste süüteoasjades³⁰ jne.

Kõrvuti nende abinõudega viis Kohtu Rahvakomisariaat koos Eesti NSV Ülemkohtuga läbi aktiivi ja rea sõjalise rahvakohtukaasistujate väljaõppe parandamiseks ning nende aktiivsuse tõstmiseks. Ka maakondade (linnade) täitevkomiteede istungeil 1941. a. mais arutati vastavat küsimust.³¹

10. Asudes tegema mõningaid kokkuvõtteid, tuleb esiteks märkida, et samaaegselt uue kohtusüsteemi kehtestamisega vabastati ametist umbes 60 % endisi kohtunikke, kelle juures vaid 3 endist Kohtukoja ja Riigikohtu liiget ajuti-

²⁷ Harju RRA, 77, 1, 27, l. 31; 85, 1, 2, l. 7.

²⁸ Harju RRA, 1, 1, 2, l. 109.

²⁹ Tallinna IRA, 1, 1, 2, l. 450; Harju RRA, 1, 1, 2, l. 9; "Kohus ja Prokuratuur", 1941, nr. 5, lk. 79, 85.

³⁰ ORKA, R-1, 1, 288, l. 5-6; Harju RRA, 92, 1, 3, l. 43; Tartu LRA, 15, 1, 25, l. 39-40.

³¹ Tallinna IRA, R-1, 1, 3, l. 16; Harju RRA, 1, 1, 2, l. 119.

selt rakendati. Kogu kohtunike kaadrist moodustasid endised kohtunikud 1941. a. jaanuaris umbes 40 %, sellest endised jaoskonnakohtunikud 51 % ja ringkonnakohtunikud 37%.³² 1941. a. juuniks aga viidi praktiliselt lõpule ringkonnakohtute puhastamine endistest kohtunikest, kuna rahvakohutusse jäi neid vaid kolm. Uus kaader koosnes kodanluse ajal juriidilise ettevalmistuse saanud isikuist, aga samuti töörahva ja talupoegade esindajaist. Oluline on märkida, et kui 1941. a. algul kohtunike seas EKP liikmeid ei olnud, siis sama aasta juunis ulatus nende osa juba 15-le protsendile.³³

Rea kaadrialaste ja organisatsiooniliste abinõude rakendamise tulemusena muutus ka kohtuorganite tegevus tunduvalt efektiivsemaks ning noored nõukogude kohtuorganid hakkasid edukamalt täitma neile pandud ülesandeid.

Mõningat kahtlust äratab rahvakaasistujate instituudi rakendamise korraldamise otstarbekus. Territoriaalselt ei olnud rahvakohtu piirkond suur, rahvakaasistujate kontingent oleks võinud olla mitu korda väiksem (ulatus 1941. a. suveks 80 - 85-ni igas rahvakohtus). See oleks võimaldanud rahvakaasistujate kaadri parema valiku, nende nõuetekohase väljaõpetamise ning - mis eriti oluline - neid oleks saanud sagedamini kutsuda osa võtma rahvakohtu praktilisest tööst. Arvestades seda, et enamik uusi rahvakohtunikke oli tööalaste kogemusteta, et seadusandlus oli uus ja laiemale üldsusele vähe tuntud, siis oleks tulnud rahvakaasistujate väljaõpet organiseerida teisiti, mitte jättes seda kogu ulatuses rahvakohtunike ülesandeks. Viimased olid oma ametialase töö, sagedase aruandluskohustuse (kord kuus) tõttu valijate ees, õigusalse propagandatöö seotuse tõttu sedavõrd ülekoormatud, et töö kaasistujatega jäi pinnapealseks.

On vaieldamatu, et partei- ja nõukogude organite juhti-

³² Arvestused tehtud EKPA, 1, 1, 228, l. 99; ORKA, R-1, 1, 215, l. 80; R-1, 1, 258, l. 17 jt. materjalide alusel.

³³ ORKA, R-1, 1, 258, l. 7; EKPA, 1, 1, 393, l. 68.

va kaadri osatähtsuse suurendamine rahvakaasistujate koosseisus andis kohtute tegevusele kindlama poliitilise suunitluse, kuid on iseküsimus, kas selline praktika oli tolle aja tingimusi arvestades küllaltki otstarbekas ja põhjendatud.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ ОРГАНОВ СУДА И ПРОКУРАТУРЫ В ЭСТОНСКОЙ ССР В 1940-1941 ГГ

Кандидат юридических наук Э.-Ю. В. Т р у у в я л и

Тартуский гос. университет

1. Краткий анализ системы суда и прокуратуры буржуазной Эстонии, их компетенции и личного состава открывает реакционную сущность и указывает на конкретные задачи и способы слома этих органов.

2. Хотя до конца 1940 года продолжала существовать старая судебно-прокурорская система, это не означало сохранения буржуазного правосудия. По существу сохранилась только старая форма, а замена прежних руководящих кадров в течение первых месяцев революции новыми работниками, сужение сферы компетенции судебных органов в рассмотрении политических преступлений (эти функции были переданы начальнику внутренней охраны, органам МВД, наркомату Государственного контроля, РИМ и др.), применение новых законов или умелое использование буржуазных законов в интересах революции позволило использовать эти органы в интересах революции в течение длительного времени.

3. Слом старых органов правосудия начался с реорганизации министерства юстиции, увольнения прежних руководящих

работников этих органов¹, хотя на место их были назначены прежние работники судов высшей инстанции или юристы (адвокаты, нотариусы и др.).

4. Распространение действия законов СССР на территории ЭССР, временное использование кодексов и других правовых актов других республик² с одной стороны означало, что основная масса правоотношений была поставлена на базу общесоюзного законодательства, а с другой же - позволило приступить к подготовке новых юридических кадров и к коренному изменению судебно-прокурорской системы, к приведению ее в соответствие с аналогичной системой других республик.

5. Прокуратура ЭССР была образована на основании постановления СНК ЭССР в конце октября 1940 г., хотя фактически она начала функционировать в конце декабря. Прокуроры были полностью заменены, а из старых судебных следователей 1/3 была использована в новых органах (18,7 % из общего числа народных следователей).³

6. Выработке новой судебной системы предшествовала напряженная предварительная работа. Об этом свидетельствуют сохранившиеся в архиве многочисленные проекты. Были приняты соответствующие правовые акты, которые в некоторой степени заменили даже предписания конституции (система органов суда, порядок выбора судей и народных заседателей и т.д.). В данных условиях такие отклонения во многом были обоснованы, хотя нельзя согласиться с тем, что они не были позже зафиксированы в конституции.

7. Новые судьи назначались либо Президиумом Верховного Совета (Верховный суд, окружные суды), либо исполкомами мест-

¹ Так, с 21.06 - 21.07.1940 г. были уволены 6 судей и прокуроров, а до 25.08 - 16 судей и прокуроров - см.: "Riigi Teataja" за июль-август 1940 г.

² Так, на основании постановления СНК ЭССР в республике были введены в действие 151 различных актов других республик, из них 36 по предложению Наркомата юстиции - ЦГАОР ЭССР, ф. Р-1, оп. 1, ед. хр. 260, л. 4-9, 10-25.

³ "Kohtu ja Prokuratuuri Teataja", 1941, № 1, стр. 6-7.

ных советов (народные судьи). Вначале среди них было много старых кадров, но в июне 1941 г. они почти все были заменены.

В некоторой мере меньше старых кадров было в народных судах (1/3). Основная масса новых судей была впервые на юридической работе, что отрицательно влияло на качество их работы. Этим во многом и объясняется значительная текучесть кадров народных судов.

8. Во всех звеньях судов были введены народные заседатели. Их составы в Верховном суде и в окружных судах назначались Президиумом Верховного Совета ЭССР дважды. Персональный анализ их состава показывает, что из общего числа народных заседателей окружного суда рабочие составляли в первом составе 41,1 % (37,3 % во втором составе), крестьяне 3,34 % (20,8 %), работники партийных и советских органов 34,4 % (28,5 %) и т.д.

Прослойка рабочих среди народных заседателей в народных судах была гораздо больше — около 60 %. Однако их обучение не было поставлено правильно, ряд недостатков организационного порядка и др. причины фактически не позволили использовать институт народных заседателей с достаточной эффективностью.

Результатом применения ряда организационных мероприятий было то, что к началу июня практически не оставалось прежних судей в новой судебной системе⁴, хотя новый состав в большей мере состоял из тех, которые получили юридическую подготовку в буржуазной Эстонии. Если в начале года среди судей не было коммунистов, то в июне они уже составляли 15 % от общего числа судей.

⁴ Из общего числа судей старшие судьи в январе 1941 г. составляли около 40 % (из них 51 % прежних участковых и 37 % окружных судей) — ПАРПЭ, I, I-I, 228, л. 99.

10. Спорным, по нашему мнению, является целесообразность включения во второй состав народных заседателей февраль-март) руководящих партийных и советских работников (даже первые секретари уездных комитетов КПЭ), которые и так были перегружены работой и фактически не могли выполнить эту задачу.

DEMOKRAATLIK TSENTRALISM JA EESTI NÕUKOGUDE
RIIKLUSE ARENGU KÜSIMUSI.

Õigusteaduse dr. B. L e v i n . Eesti NSV
TA Majanduse Instituudi Õiguse sektor.

1. Viimastel aastatel etendab demokraatliku tsentralismi printsiip riigi juhtimise täiustamise alal eriti tähtsat osa, mis suuresti on seletatav ühiskonnas toimivate sotsiaalsete protsesside teadusliku juhtimise probleemide teoreetilis-praktilise aktuaalsusega. NLKP programmis märgitakse, et ajal, mil sotsialistliku demokraatia arendamise protsessis toimub riigi võimuorganite järkjärguline muutumine ühikonna omavalitsuse organeiks, "areneb veelgi rohkem leninliku demokraatliku tsentralismi printsiip, mis õigesti ühendab tsentraliseeritud juhtimise kohalike organite initsiatiivi maksimaalse arendamisega, liiduvabariikide õiguste laiendamisega, rahvahulkade loominguulise aktiivsuse tõstmisega."¹

2. Riigiõiguslikult on demokraatlik tsentralism Nõukogude föderatsioonis printsiip, mis määritleb leninliku rahvuspoliitika alusel Nõukogude Liidu ja liiduvabariikide suhete kõige otstarbekamaid riigiõiguslikke vorme ja meetodeid. Meie õiguse teoorias on Nõukogude Liidu suveräänsuse ja liiduvabariikide suveräänsuste suhe leidnud küllaldast uurimist, kusjuures tullakse üksmeelsele seisukohale, et Nõukogude föderatsiooni tingimused ei ole

¹ NLKP programm. Tln., 1961, lk. 94.

need suvereniteedid üksteisele vastukäivad, vaid on lahutamatult seotud majanduslike, poliitiliste ja ideoloogiliste tingimuste ühtsuse alusel.²

3. Eesti Nõukogude riigi ja õiguse ajaloo seisukohalt pälvib tähelepanu demokraatliku tsentralismi printsiibi rakendamise analüüsimine nii Eesti nõukogude riikluse arengu algeriioodil (1917-1919) kui ka hilisemal ajajärgul (alates 1940). Demokraatliku tsentralismi printsiibi rakendamine oli Oktoobrirevolutsiooni esimeste dekreetide ja nende konkretiseerimiseks antud teiste õigusaktide loogiliseks tulemuseks, mis rangelt pidasid silmas rahvahulkade initsiatiivi igapäevast avardamist ja kohalike iseärasuste ning omapära arvestamist nõukogude riikluse esimeste alustugede püstitamisel.³

Küsimuse selgitamist abistab ka eesti bolševike tolleaegse taktika uurimine rahvusküsimuse riiklik-organisatsioonilise lahendamise vormide kohta, mis näitab, et 1917.-1919.a. konkreetsetes ajaloolistes tingimustes omistasid eesti bolševikud suurt tähelepanu Eesti kohaliku nõukogude võimu suhete reguleerimisel keskvõimuorganitega just demokraatliku tsentralismi alusel. Nii avaldas J. Anvelt arvamust, et Ees-til oleks tulnud majanduslikult jääda "üleriiklisesse ühen-

² Vt. С.Л. Родин. Принцип пролетарского интернационализма в советском социалистическом праве. М., 1956; В. Дорогин. Суверенитет в советском государственном праве. М., 1948; И.Н. Афанов. Система органов государственного управления в советской социалистической федерации. М., 1951; Н.В. Крупский. Советская федерация - форма советского государственного устройства. "Вестник МГУ", № 7, 1950; Д.Л. Златопольский. Образование и развитие СССР как союзного государства. М., 1954; СССР - федеративное государство. М., 1967; А.И. Лепешкин. Курс советского государственного права. т. I. М., 1961; Б.Л. Манелис. Проблема суверенитета и ее значение в современных условиях. Ташкент, 1964.

³ Vt. III Ülevenemaalise Nõukogu kongressi otsused, Koh-
tudekreet nr. 1, Siseasjade Rahvakomissariaadi 24.dets.
1917.a. instruksioon "Nõukogude õigustest ja kohustest" jne.
Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täidesaatva Komitee
otsus kohalike kohtute moodustamise kohta (27.nov.1917), Ees-
ti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu otsus (29. dets. 1917)
revolutsiooniliste tribunalide asutamise kohta.

dusesse ja selle läbi ka Ülevenemaalise seaduseandmise pii-
ridesse". Eesti maataameeste 1917. a. augusti kongressi ot-
suses aga muuhulgas öeldi, et rahvusküsimust võidakse la-
hendada "kõige laiemas tööraha ühinemise ja d e m o k r a a t -
l i k u t s e n t r a l i s m i (minu sõrendus - B. L.)
alusel".

Formuleerides tol ajal demokraatliku tsentralismi ko-
haldatavust Lätis, rõhutas üks läti juhtivamaid bolševikke,
P. I. Stutška samuti poliitilise, administratiivse ja majan-
dusliku enesemääramise otstarbekust Venemaa seadusandluse
piirides.⁴

Kaheldamatut teoreetilist huvi pakub seejuures demo-
kraatliku tsentralismi arengu protsessi seoste käsitlemine
Nõukogude riigi föderatiivsete suhete loomise algeriiodil,
mille esimesteks ilminguteks võib ajaloolaste väidete koha-
selt lugeda selliseid fakte, nagu nii keskuse kui ka ääre-
maade delegaatide osavõtt II ülevenemaalisest nõukogude kong-
ressist, kus nad moodustasid delegaatide üldarvust 1/3, sa-
ma kongressi poolt kehtestatud dekreetide tunnustamine nii
keskuses kui kohtadel jne.

Venemaa rahvaste esindajate osavõtt riigi tähtsamatest
üritustest, mis oli leninliku demokraatliku tsentralismi
praktilise kehastumise näiteks, tasandas seega juba tol ajal
järg-järguliselt teed föderatiivsete suhete tekkimisele nen-
de vahel.

Esimese Nõukogude Eesti iseseisva ja suveräänse vaba-
riigi - Eesti Tööraha Kommuuni loomisega astutigi esime-
si reaalseid riiklikke samme föderatiivsete suhete organi-
seerimisel Eesti Tööraha Kommuuni ja Vene NFSV ning teiste
tolleaja nõukogude vabariikide vahel. "Meie oleme arvamusel,
et nõukogude vabariikide föderatsiooni moodustamine on vaja-
lik", kirjutati kommuuni valitsuse direktiivis tema esinda-

⁴ В.О. Миллер. П.И. Стучка о советской государственности в Латвии. В сб. О теоретическом наследии П. Стучки в советской правовой науке, Рига, 1965, стр. 62.

jale Vene NFSV Valitsuse juures," kuna see võimaldab organiseerida kaitset kogu maailma imperialistide ja kapitalistide vastu ning korraldada proletaarsete riikide majanduselu".⁵

Kuid tolleaegne Eesti nõukogude riikluse arengu periood oli õige lühike. Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu loomise ajal (1922. a.) valitses Eestis juba kodanlik kord. Rahvaste föderatiivse ühinemise idee jäi aga püsima eesti revolutsioonilises töölisliikumises ka siis, kui viimane oli aetud pöranda alla. Selle kujukaks näiteks on Eestimaa Kommunistliku Partei 1920. a. vastuvõetud partei programm, kus öeldi, et proletariaadil on ülesanne "tööraha enesemääramist teostades ühineda Venemaa Nõukogude Vabariigiga ja proletariaadi diktatuuri läbi kaotada igasugune kurnamine".⁶

Eesti astumine Nõukogude Liidu koosseisu 1940. aastal tähistas Eesti nõukogude riikluse ajaloo seisukohalt föderatiivsete suhete süsteemi arengu uut etappi, mille algeod olid tekkinud veel Eesti nõukogude riikluse algpäevil.

4. Nõukogude föderatsiooni tingimustes, kus kogu riigi majanduslik ja kultuuriline kasv tähendab ka iga üksiku liiduvabariigi majanduse ja kultuuri arengut, osutub demokraatliku tsentralismi printsiip objektiivselt vajalikuks printsiibiks, mis "kindlustab nii üksikute vabariikide kui ka kogu föderatsiooni terviklikkust ja majanduslikku arengut".⁷

Demokraatliku tsentralismi rakendamine Nõukogude Eesti riiklikus ülesehitustöös leiab õige rikkalikke ja mitmekesiseid vorme (Eesti töörahva ja tema esindajate osavõtt üleliidulistest riigivõimu- ja valitsemisorganite tegev-

⁵ EKPA, fond 28, nim. 1, s.-ü. 469.

⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei esimene kongress. Dokumentide ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 77.

⁷ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa. Tln., 1956, lk. 556.

sest, tähtsaimate üleliiduliste kui ka kohalike seaduseelnõude laialdane arutamine).

Ja mida rohkem täiustuvad Eesti nõukogude rahvusriikluse vormid, seda mitmekesisemaks ja täiuslikumaks muutub selle printsiibi konkreetne ja praktiline toime. Näitena võib tuua Eesti NSV Ülemnõukogu 14. juuni 1968. a. seadust, mis näeb ette madalamate ja seejuures kõige massilisemate kohalike nõukogude - küla ja alevite töörahva saadikute nõukogude õigust arutada mitte üksnes rajoonilise või vabariikliku, vaid ka üleliidulise tähtsusesega küsimusi.

Leninliku demokraatliku tsentralismi printsiibi toime Nõukogude Eesti riikluse arengus ilmneb viimasel ajal erilise selgusega Eesti NSV õiguste laiendamise peaaegu kõigil riikliku elu aladel: rahvajanduse ja kultuurielu juhtimisel, samuti seadusandluses ja kohtumõistmisel.

Kui mainitud printsiip riiklikus ülesehitustöös leidis juriidilise väljenduse peamiselt NSV Liidu kõrgemate riigivõimu- ja -valitsemisorganite poolt kehtestatud õigusaktides Eesti NSV Ministrite Nõukogu õiguste laiendamise kohta majanduse ja kultuuri alal⁸, siis samal printsiibil põhineva õigusliku ülesehitustöö põhisuunaks oli "Eesti NSV kohtukorralduse seaduse", kriminaal- ja tsiviilseaduste koodeksite ning protsessuaalseaduste koodeksite kehtestamine.

⁸ Vt. näiteks NSV Liidu Ministrite Nõukogu 4. mai 1955. a. määrust "Об изменении порядка государственного планирования и финансирования хозяйства союзных республик" ja 2. mai 1954. a. määrust "О передаче на решение Советов Министров союзных республик рецептур, технических условий, стандартов и розничных цен на продовольственные и промышленные товары", 29. augusti 1957. a. määrust "О дополнительной передаче некоторых вопросов хозяйственного и культурного строительства на решение Советов Министров союзных республик", - Законодательные акты по вопросам народного хозяйства СССР. М., 1961, I osa, lk. 97, 185, 499. Vt. eriti NSVL Ministrite Nõukogu 10. juulil 1967. a. määrust nr. 642. СП СССР, nr. 17, 1967.

Eriti oluline on Eesti NSV õiguste laiendamine demokraatliku tsentralismi alusel majanduse juhtimisel, s. o. riigi majanduslik-organisatoorse funktsiooni tähtsusele, kus NLKP Keskkomitee septembrileenumi (1965. a.) otsuse ja uus majanduse planeerimise ja materiaalse stimuleerimise süsteem avasid uued, palju laiemad võimalused demokraatliku tsentralismi teostamiseks selles valdkonnas.

Kaasaegsetes tingimustes on nõukogude riikluse edasise täiustamise protsess esmajärgulise tähtsusega õigete teede leidmisel selleks, et viia leninliku demokraatliku tsentralismi konkreetsete avaldumisvormid täieliku vastavusse meie riigi juhtimise kaasaegsete nõuetega, sest sel alal on veel küllalt palju võimalusi mõjutada selle printsiibi rakendamisega sotsialistliku riikluse üldrahvaliku demokraatia edasiarendamist ja nende organiseeriva mõju tugevdamist rahvaga.

5. Nõukogude liiduvabariikide rahvusriikluse edasise tähistamise protsessis etendab olulist osa ka demokraatliku tsentralismi edasine arendamine ja kindlustamine liiduvabariikide ja nende hulgas Eesti NSV riiklikus ülesehitustöös.

De lege ferenda oleks vaja kavandatavates uutes nii NSV Liidu kui ka liiduvabariikide konstitutsioonides ekspressiivseks fikseerida nii ühiskondliku ja riikliku korralduse kui ka riikliku ja ühiskondliku halduse reguleerimisel, et nende riigiõiguslike instituutide organisatsioonilis-poliitiliseks aluseks on demokraatlik tsentralism. Olgugi, et praegu kehtivatest konstitutsioonilistest normidest võib küll sisult välja lugeda rea küsimuste lahendamist demokraatliku tsentralismi vaimus (näit. NSV Liidu Konstitutsiooni §-d 14, 15, 17, 18 jt.), kuid selle printsiibi suurerikaal teiste riigi juhtimist korraldavate printsiipide kõrval nõuab rohkemat.

Rida küsimusi kerkib ka demokraatliku tsentralismi

probleemi uurijate õigusteadlaste ette. Seni on demokraatlikku tsentralismi meie kirjanduses uuritud peamiselt ainult üldteoreetilises plaanis. Tuleks aga sügavalt uurida selle printsiibi konkreetset toimet üksikutel ühiskondliku ja riikliku elu aladel, kuna nimetatud printsiibi mitmekülgsus tingib paratamatult ka tema avaldusvormide mitmepalgelisust ja olulisi erinevusi.⁹

Senini ei ole sügavamalt uuritud ka demokraatliku tsentralismi majanduslikku sisu¹⁰ - uurimus, mille akuutsus on aga ilmne.

Uue majandusreformi realiseerimise edukus sõltub õige suurel määral sellest, kui võrd optimaalseid teid, vorme ja meetodeid kasutatakse majanduse juhtimise alal. Seepärast on üheks nõukogude õigusteaduse ülesandeks uurida ka demokraatliku tsentralismi rakendamise efektiivsust majandusreformi käigus. Suure teoreetilise väärtusega oleksid ka uurimused demokraatliku tsentralismi kohaldamisest sellistel riikliku elu aladel, nagu seadusandlus, kohus ja prokuratuur.

Tugevat teaduslikku ja ideoloogilist kõlapinda leiaksid kahtlemata ka tööd, mis uurivad demokraatliku tsentralismi ja teiste nõukogude riigivõimu ning valitsemisorganite demokraatlike printsiipide sisemisi seoseid ja vastastikuse mõjutamise sfääre, vorme ja meetodeid.

⁹ П. А. Ямшодская. Органы советского государственного управления в современный период. М., 1954, стр. 107; Н. Г. Салиева. Ленинский принцип демократического централизма в советском государственном управлении. Ученые записки ВУЗИ выпуск IV. М., 1957, стр. 69.

¹⁰ В. С. Талевская. Правовое закрепление принципов руководства промышленностью. - Правовые проблемы науки управления. М., 1966, стр. 166.

EESTI NSV RIIGI JA ÕIGUSE AJALOO PROBLEEMIDE
UURIMISE TÄHTSUS RIIGI JA ÕIGUSE TEOORIA
ÕPETAMISEL.

Õigustead. dr. P. V i h a l e m.
Tartu Riiklik Ülikool.

1. Riigi ja õiguse teooria õpetamine kõrgemates koolides ja selle uurimine on edukas ainult tihedas ühenduses ja koostöös riigi ja õiguse ajaloo õpetamise ja uurimisega. See soodustab peale muu ka rida organisatsioonilisi abinõusid nagu ühise spetsiaalsuse (nr. 710) kasutamine dissertatsioonide ja aspirantide eriala määramisel, ühtse kateedri olemasolu vastavate distsipliinide osas jne.

Riigi ja õiguse alal tuleb aktualseteks teemadeks lugeda eeskätt neid, mis aitavad oluliselt kaasa ka riigi ja õiguse teooria teaduslikule arengule, viimase teoreetiliste seisukohtade täpsustamisele.

Ilma kõrgetasemelise teadusliku uurimistööta riigi ja õiguse teooria alal ei saa anda ka kõrgetasemelist riigi ja õiguse ajaloo käsitlust. Iga viga teoreetilisel alal halvab samuti õige ajaloolise käsitluse saamist. Teoreetilise töö puudujääkidega võib sageli kaasneda olulisi vigu nii riigis kui ka ühiskondlikus tegevuses.

2. Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo uurimine, eriti käesoleva sajandi osas, pakub suurt huvi ka riigi ja õiguse teooria seisukohtade täpsustamise ja illustreerimise aspektist. Eesti on olnud mitmete riikide võimu all, siin on mitmete suurriikide huvid ristunud, põhjustades sõjalisi aktsioone. Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo uurimine pakub seepärast suurt teoreetilist huvi.

3. Eestia on kodanluse diktatuur likvideeritud ja proletariaadi diktatuur kehtestatud neljal korral: Oktoobrirevolutsiooni käigus, Eesti Tööraha Kommuuni loomisega 29. novembril 1918, 1940. a. 21. juuni revolutsioonilise pöördega ja maa vabastamisega fašistliku Saksa okupatsioonist. Kahel korral (1917 ja 1940) on see toimunud rahulikul teel, kahel korral aga sõjalise võitluse tulemusena. Neist sündmustest selgub eriti markantselt, et mõlema üleminekute erinevus on suhteline ja erineva sõjalise jõu tegeliku kasutamise kvantiteediga.

Kui Nõukogude riik Oktoobrirevolutsiooni käigus tekkis relvastatud ülestõusu ja võitluse teel üldiselt mitte suurte ohvritega, siis enamikus keskustes, kaasa arvatud Eesti, toimus üleminek Nõukogude riiklusele rahulikul teel ilma relvastatud võitluseta, ilma ohvriteta. Mõlemat üleminekuteed iseloomustab aga see, et proletariaadil peab olema jõudude ülekaal kodanluse suhtes. Rahulik üleminek nõukogude korrale 1917. a. oli tingitud sellest, et Petrogradis, lähedases suures tööstuskeskuses ja pealinnas, oli revolutsioon juba võitnud, samuti see, et Eestis asusid väeosad, kus bolševikel oli tavalisest suurem poolehoid, ja et Eesti tööliklass oli suhteliselt kaks korda tugevam, kontsentreeritum ja organiseeritum kui Venemaal keskmiselt. Eestis kaasnes klassivastuoludele imperialismi tingimustes veel rahvuslik rõhumine. Et ainult kommunistid nõudsid järjekindlat rahvuste enesemääramise õiguse teostamist, rahvusliku rõhumise kaotamist, siis toetasid neid ka laialdased töötajate hulgad intelligentsi ja talurahva ridadest.

4. Sotsialistlik riik erineb teravalt kodanlikust riigist, seepärast ei esine üleminekuvorme, mille juures oleks raske öelda, kumba liiki vastav riik kuulub.

Fašismi ajaloo uurimine Eesti osas kinnitab aga seda teoreetilist seisukohta, et kodanlik-demokraatliku ja fašistliku režiimiga riikide liigituse juures tuleb arvestada mitmesuguseid üleminekuvormi.

Mõnel juhul asendub fašistlik režiim kodanlik-demokraatliku režiimiga järsku ja selgelt nagu Saksamaal 1933. aastal. Kodanlikus Eestis toimus riigi fašiseerimine teistsugustes tingimustes, siin ei olnud nii teravat vahet nende kahe režiimi vahel. Kodanlik Eesti riik 1918. aastast kuni 1934. aasta 12. märtsi riigipöördeni tuleb lugeda üldiselt kodanlik-demokraatliku režiimiga, kuid suhteliselt tugevate fašistlike elementidega riigiks. Pärast riigipööret tugevnesid järsult fašistliku režiimi elemendid, saavutades ülekaalu. Eesti riiki sellel perioodil tuleb lugeda fašistliku režiimiga riigiks, kuigi siin fašistliku režiimi tunnused avaldusid palju nõrgemalt kui näiteks Saksamaal.

Fašism tähendab ennekõike terrori tugevnemist töölisklassi liikumise, töölispartei vastu. Eestis oli füüsiline terror kõige teravam 1919. ja 1924. aastatel.

Sadasid kommuniste karistati surmanuhtlusega, piikaajalise sunnitööga, tapeti seadusevastaselt. Kommunistide mõju all olevad ametiühingud suleti. Eestimaa Kommunistlik Partei oli kogu kodanliku vabariigi kestel keelatud organisatsioon. Ainult I ja II Riigikogu perioodil (nov. 1920 ja mai 1932) oli teatav võimalus kommuniste parlamenti ja omavalitsuste volikogudesse valida. 1938., 1939. ja 1940. a. Riigivolikogu valimistel pääses parlamenti väike arv kommunistide ja töölisklassi ühisrindes olevaid kandidaate. 1934.-1940. aastail rakendati Eestis füüsilist terrorit faktiliselt vähem ja nõrgemates vormides kui 1919. ja 1924. aastail. Ametiühingute osas tagandati Eestimaa Tööliühingute juhatused ja nimetati uued. Ametiühingud ise aga jäid püsima ja nende liikmete arv mitmekordistus. Trükkivabadusest jäi nii palju järele, et saadi rida K. Marxi ja Fr. Engelsi teoseid välja anda. 1938. a. kevadel vabanes vanglatest amnestiaseaduse alusel valdav osa - arvult sadakond kommunisti.

Asjaolu, et kodanluse terroril Eestis 1934-1940 nii teravaid vorme ei olnud kui 1919. ja 1924. aastail,

sõltus sellest, et kodanlik valitsus oli oma võimu kindlustanud 40 000-mehelise relvastatud organisatsiooni - Kaitseliiduga, likvideerinud väga suures ulatuses sõnaja ühinemisvabaduse, kõrvaldanud parlamendi. Tagasihoidlikumale fašismi juurutamisele mõjus kaasa ka see, et eesti kodanlus, kes põhiliselt küll välispoliitikas hakkas Saksa imperialistidele orienteeruma, ei katkestanud siiski täielikult sidemeid ka kodanlik-demokraatlike riikidega (Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid ja Skandinaaviamaad). Kodanlusel ei olnud ka sellepärast vaja väga teravaid terrorivahendeid praktiseerida, et 1938. a. algul olid EKP Keskkomitee organid - isikukultuse tõttu Nõukogude Liidus - oma tegevuse faktiliselt lõpetanud.

Kõige selle tõttu tuleb Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo uurijatel täpselt näidata, missuguses osas ja ulatuses rakendati Eestis fašistlikke meetodeid pärast 1934. a. riigipööret. Sama tuleb teha ka eelneva perioodi osas.

5. Riigiaparaadi osade liigituse seisukohalt pakub Eesti NSV ajalugu head uurimismaterjali. Selle alusel on otstarbekohane riigi ja õiguse teoorias esitatud liigitusele - armee, valitsus, parlament, politsei - lisada juurde Kaitseliidu (Omakaitse) tüüpi organisatsioonivõim ja vastavalt sotsialistliku riigi juures Punakaardi tüüpi organisatsioonivorm (Eestis 1940/41. a. Rahva Omakaitse). Riigi põhifunktsioonidest lähtudes on otstarbekohane riigiaparaadi põhiliigituses poliitilist politseid käsitada politsei, sõjalist luuret armee alaliigina. Esitatud põhiliigitus peab olema kujundatud ühtsetel printsiipidel nii kodanliku kui ka sotsialistliku riigi juures. Viimasel on vastavalt sotsialistliku riigi põhifunktsioonidele lisaks veel majandusalased ja kultuur-hariduslikud riigiaparaadi osad.

6. Riigi ja õiguse teooria alased õpikud ja monograafiad ei käsitle normatiiv- ja rakendusakte neile superior-

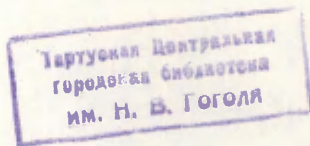
dineeritud mõiste kahe alaliigina vastavalt ka õigusnormide ja individuaalsete käskude ja keeldude osas. Õigusnormi erinevus individuaalsest õiguslikust käsust ja keelust seisneb selles, et esimene kohustab lugematuid, kindlaksmääramatut arvu kohustatuid ning annab samal ajal õigustusi samuti lugematuile inimestele. Õigusnormi kehtestamise või esmakordselt rakendamise ajal on võimatu öelda, kui palju inimesi seda käsku või keeldu peab täitma. Praktikas võib esineda juhte, et mõni konkreetne korraldus ületab kauget õigusnormi tähtsuse. Kui me ajaloolises uurimuses võtame käsitusobjektiks ainult õigusnormid, siis võib õiguse klassiiseloost täiesti varju jääda. Pärast juunipööret kasutati kodanlike organite poolt loodud õigusnorme. Individuaalsed käsud, keelud ja korraldused aga erinesid oma klassiiseloost teravalt kodanlusaegsetest. Tutvudes ametisse nimetamise, karistust määravate ja rahaliste vahendite ning varanduste üleandmise aktidega näeme otsekohe, et nendega teostati töörahva tahet ja huve. Riigi ja õiguse ajaloo uurimine kodanliku ja sotsialistliku riigi ja õiguse võrdlemisel eeldab rakendusaktide põhjalikku tundmist.

S I S U K O R D - О Г Л А В Л Е Н И Е .

1. Об особенностях применения шведского права в Прибалтике в XVI-XVII вв. Доктор юридических наук Л.Я. Лесмент - Тартуский гос. университет. 3
2. Vallakohtu varasemad arenguetapid Eestis (kuni 1866. aastani). Õigusteaduse kand. A. Traat - Eesti NSV TA Ajaloo Instituut 6
3. 1804. a. Eestimaa talurahvaseadus. Õigusteaduse kand. I. Sildmäe - Tartu Riiklik Ülikool 9
4. Городское управление Эстляндии и Лифляндии в XIX в. Канд. юрид. наук Ю.А. Егоров - Тартуский гос. университет. II
5. Eesti kodanlus parlamentarismi kriisis aastail 1929-1934. Van.-õpet. A. Kiris - Tartu Riiklik Ülikool... 15
Эстонская буржуазия в кризисе парламентаризма (1929-1934). Ст. препод. А.Ю. Кирис - Тартуский гос. университет. 30
6. Об источниках права Литовской ССР. Чл. корр. АН Литовской ССР Ю. Булакас - Институт экономики АН Литовской ССР. 35
7. Применение царских аграрных законов в буржуазной Литве. Канд. юрид. наук С. Вансевичюс - Вильнюсский гос. университет. 38
8. Эксплуататорская сущность правового регулирования труда в буржуазной Латвии (1920-1940). Канд. юрид. наук О. Зонне - Латвийский гос. университет. 41
9. Nõukogude kohtu- ja prokuratuuriorganisatsiooni loomine Eesti NSV-s 1940/41. Õigusteaduse kand. E. Truuväli - Tartu Riiklik Ülikool 47

Создание органов суда и прокуратуры в Эстонской
ССР (1940-1941). Канд. юрид. наук Э.-Ю. Труувяли -
Тартуский гос. университет. 60

10. Demokraatlik tsentralism ja Eesti nõukogude
riikluse arengu küsimusi. Õigusteaduse dr. B. Levin -
Eesti NSV TA Majanduse Instituudi õiguse sektor..... 64
11. Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo probleemide
uurimise tähtsus riigi ja õiguse teooria õpetamisel.
Õigustead. dr. P. Vihalem - Tartu Riiklik Ülikool... 71

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
ЭСТОНСКОЙ ССР

(Материалы республиканской научной
конференции 19-20 ноября 1968 г.)

Тартуский государственный университет
СССР, г.Тарту, ул. Вяиксела, 18

Вастутев тоиметажа Е.-J. Труувälli
Корректорид Е. Оја ja
Н. Тõikalova

TRD rotaprint 1968. Paljundmisele antud 1. XI 1968.
Trükipoognaid 4,88. Tingtrükipoognaid 4,54. Arvestus-
poognaid 3,71. Trükiary 250. Paber 30 x 42. 1/4.
MB 06426. Tell. nr. 679.

Kind 25 kop.

T340

П781

Цена 25 коп.